

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

— Սփիւռք եւ Գրականութիւնը (ե).

երև

369

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

— Սրէ՛խօսքեր — Այբիի լուման.

Ե.

372

— Հայաստանայց Եկեղեցին (3).

Ե. Վ. Տ.

374

— Վեշին Գեանը.

Թ. Ե. Գ.

378

ԲԱՆԱՍՏԵՂԺԱԿԱՆ

— Իսեալին.

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

379

Արեւելահայ բանասիրութիւնը եւ էջմիածին.

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

380

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

— Ներսէս Լամբրոնացի (4).

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

383

ՆՇԽԱՐՔ ՆԱԽՆԵԱՑ

— Մեծացուցե շարականներ.

Հրատ. Ն. Վ. ԾՈՎԱԿԱՆ

385

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

— Կիլիկեան ամրոցներ, Կոռիկոս (7).

ԱՐՏԱԻԱԶԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ 387

— Թորոս Բ. իշխանին առաջարկը Մուսաղէմի

ՀԱՅԿ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

391

Ամուրի Ա. քաղաւորին.

ՊԱՏՄԱ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ

— Պատմութիւնը Հոգեբանութեան համար ինչպէ՞ս

կրնայ ըլլալ աղբիւր տեղեկութեանց.

Ե.

393

ՊԱՂԵՍՏԻՆԱԳՐԱԿԱՆ

— Կանա Բաղաբ.

ՊԱՂԵՍՏԻՆՅԻ

397

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ

— Ամսօրեայ լուրեր.

399

ՏԻՐՈՒՆԻ

— Ստեփանոս Մալխասեան.

400

ԲԱԺՆԵԳԻՒՆ

ՍԻՈՆԻ Տարեկան բաժնեգիրքն է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 10

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՆԽԻԿ Է

Հասցէ՝ Rédaction de la Revue Arménienne SION

Patriarcat Arménien, Jérusalem-Palestine

Ս Ի Ո Ն

ԻԱ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1947

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ԹԻՒ 10

ԽՐԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՍՓԻԻՈՔ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ե

Սփիւռքի զրաւան նկարագիրը արտահանելու մեր փորձին մէջ՝ ծանր տաղանալով կը կենանք արեւմտահայ զրաւանութեան մեծագոյն յաջողութեամբ նկատուած բանաստեղծութեանը առջեւ։ Բանաստեղծութիւնը չենք սահմաներ, վասնզի դժուար է միակարծիք ըլլալ։ Կը խորհինք սակայն թէ սխալի մէջ չենք, երբ ընդհանուր տեսակաւորման մը պէտքին առջեւ նկատի ունենանք Ա. Անճաւակամ լաւը, և Բ. Հանրային լաւը։ Եւ այս բաժանումը պարզ մերձեցման համար, վասնզի կը հաւատանք թէ բանաստեղծութիւնը մէկ է, բառին իսկ ստուգաբանական ճնշումով պարտադրուած մեզի, «ստեղծում», որով բանաստեղծը մինչեւ քերթուածին զրուելու ժամանակ իր նմանը չունեցող ապրում է և արտայայտութիւն։ Տրտման և Կարմիր ճողը ապրումներ են, որոնք նմանին չենք հանդիպած իրենցմէ առաջ։ Ինքնատուութիւն մը սակայն պայմանաւոր պէտք չէ ըլլայ միայն ժամանակով, այլ նաեւ մշակոյթով, ապրումով, վասնզի չնմանիլը չէ որ ինքնատիպ կ'ընէ զրազէտը, ատիկա կրնայ նաեւ արտառոյ ընել զինքը, ինքնատիպ է զրազէտը այն ատեն, երբ ոչ ոք կրնայ նմանիլ իրեն, զգալու և արտայայտելու այն կերպարանքին տակ, որ իրեն միայն կը մնայ յատուկ։

Այս հիմնական տաղանալէն դուրս, մենք վարժութիւն ունինք բանաստեղծութիւն անուանելու բաներ, որոնք արտաքին աղերս միայն ունին անոր ներքին, հարազատ և անվերածելի իրականութեանը հետ։ Ապրումներ ունին Սիւրբոյ, Լիբանանի, Ֆրանսայի, Եգիպտոսի և Ամերիկայի մեր բանաստեղծները, որոնք նոր են, սակայն վերոյիշեալ տեղերու մեր քերթողները, առաւել կամ նուազ չափով, կը լրացնեն բանաստեղծութեան մէկ պայմանը միայն, անձնական տալու մի պայմանը։ Կայ մասնաւոր ձեւի պայմանը, որ նոյն անձնական տալու մի պայմանը։ Կ'ընդունինք անշուշտ իրենց խորքին իրականութիւնը, բայց բան կարեւոր է։ Կ'ընդունինք անշուշտ իրենց խորքին անդին արտապահանջ ենք ձեւին առջեւ, ու կը փնտռենք իրենց խորքին անդին արտայայտութեան կերպ մը՝ որուն ետեւ միայն զիրենք կ'արեւանք տեսնել։ Բանաստեղծութիւն ամէն բանէ առաջ հոգեղէն զրուութիւն է, և անձով է

պայմանաւոր. միւս կողմէն սակայն անձով սեւեռուած զգայութիւնները կը կազմեն հասարակութեան մը խորունկ ապրումները նոյն ատեն: Ուրեմն էա-կանը զգայութեան մշակումն է, ինչպէս նաեւ ժամանակի մը, այսինքն ճշմարտութեան մը պատկանելու անհրաժեշտութիւնը, որոնք պիտի ընեն իր երզը որքան անձնական, նոյնքան ցեղային, ընդհանուր և յաւերժական, իբր ճշմարտութիւն ու գեղեցկութիւն:

Մեզի պակսեցան դժբախտաբար սփիւռքի մէջ բանաստեղծներ, որոնք իրենց անձնական հոգերը, փոքր վիշտերը, և անարեւ պահերը ճշալու փոխա-րէն, ունենային տեսիլքը այն կեանքին որ իրենցն էր, իրենց ժողովուրդին, աշխարհին՝ սրուած իրականութեանը շունչով և համոզումի և հաւատքի ուժ-գնութեամբ: Մարդեր որոնց հաւատքը զերծ մնար շամանդաղէն ու միզամա-ծէն, որ անոնց մէջէն շինուած ողբերգութիւնը կամ դիւցազներգութիւնը բե-րէին մեզի, իրարմով անած և զիրար փոխարինել կրցող մեր կեանքին մէջ:

Սփիւռքի բանաստեղծը զրեց շատ յաճախ, զոհացում տալու համար իր չզոհացուած իղձերուն, կամ թքնելու իր դժգոհութիւնը օտարներու և իր ցեղի երեսին, յանուն արդարութեան մը՝ որ առաւելաբար իրն էր, ցեղին կամ մարդ-կութեան ըլլալէ առաջ: Իր հոգիին լուսամուտները քիչ անգամ ուղղակի բաց-ուեցան իրերու և իրականութեանց վրայ: Բնութեան և մարդոց սէրը, հայրենի իղձը, իր ժողովուրդին ճակատագիրը անշուշտ թէ իր մէջ ունեցան իրենց ան-զրադարձը և յաճախ արձագանգը, սակայն ասոնք բոլորը իրբու տպաւորութիւն և զգացում խորունկ չեն պեղուի իր ներսը: Հօգը տեսանողի և միսթիք սուգ-ուողի բունչը, եթէ բառերը խոշոր չեն հնչեր, պակսեցաւ միշտ սփիւռքի զրո-ղին: Բնախօսական վիճակ, թէ ոչ ժամանակի վատասեռիչ անզրադարձ, դիւ-րին չէ պատասխանը, և սակայն անոնք անհրաժեշտաբար կը միանան, որպէս զի ստեղծուի այն վիճակը որ մեր սփիւռքի քառորդ դարը կազմեց: Սփիւռքի ո՛չ մէկ քերթող կրցաւ ստեղծել բանաստեղծական ձեւ և աշխարհ: Զեւի այս սնանկութիւնը ինքնին փաստ է խորքի անամբողջութեան, վասնզի բանաստեղ-ծութեան մէջ մանաւանդ, այս երկուքը կը միանան ամենամեծ համեմատու-թեամբ, ու արտայայտիչներ են իրարու:

Սփիւռքի մեր յայտնի քերթողներէն Բ. Թօփալեան, մեզի պիտի բերէր իր ներքին ապրումներու տոգնութիւնը, տրտմութիւնը և յուսահատ թափը դառնութեան: Սարաֆեան՝ մերկութիւն, չորութիւն, ըրտութիւն և սինիզմ, սակայն այս քիչ մը չլուտ ու կմախքային կերպարանքները չէին ըլլիր հա-մայնական խորութենէ մը, ոգիէ մը, ցեղէ մը, որ դիւցազներգութիւններու նկարագիրն է, այլ կուգային անձնական մտասեւեռումներէ, կիբքերէ, աւելի ճիշդ ինքնատիպ ըլլալու ճիգէն, որուն նմանութեան տախտակները այդ գոր-ծերէն ներս, ուրիշ բանի պիտի չծառայէին, բայց ըլլալու մեռելատախտակները այն դիակներուն՝ որոնք մերը չէին: Սահակեան մեր քերթողութեան պիտի բերէր ժուժկալութիւն, խնամք, որոշ քաղցրութիւն և որոշ տրտմութիւն: Մ. Իշխան՝ կարօտի և կորսուած գեղեցկութիւններու ձգտում: Մառուկեան՝ հազորդ վարուժանեան պայծառութեան և տաքութեան, բայց սփիւռքէն մա-շած թեւերով, և խղուելու սահմանուած տագնապով մը ձեւի: Վահէ-Վահ-եան՝ խորքի, մտածման, կառուցման լայն շնորհներով, որուն քերթուածներու

պրիսմակէն քիչ անգամ պիտի տրուէր մեզի տեանի բանաստեղծական աշխարհներ, կամ աշխարհը բանաստեղծօրէն տեանելու վիճակներ:

Անշուշտ դժուար է այժմէն ճիշդ կերպով պիտակաւորել, տեսակաւորել, կարկառել այս քերթողները, ուրիշ խօսքով իրենց զործին տիրական գոյնին և կիրքին մէջ զիրենք արժեւորել. սակայն իրողութիւն է թէ լեռնաշղթան որ իրենցմով կը կարկառուի իրեւ մեր սփիւռքի բանաստեղծութիւնը, չունի իր բարձր ու անմատոյց կատարները: Ասիկա չի նշանակեր անշուշտ թէ սփիւռքը բանաստեղծութիւն չունի, բայց ատկէ աւելի դժնդակ տագնապ մը, զոր ծածկելով Օշականի բառը, թէ սփիւռքը յուզող բոլոր տագնապները ցարդ չգտան մէկ կամ երկու խոշոր ճամբաներ, այսինքն յատկանշական մեծ անձնաւորութիւններ, անոնց միջոցաւ արձանանալու: Փշրանքներ, երբեմն ցնցիչ ըստելու չափ, ուշագրաւ իրողութիւնները կազմեցին սփիւռքի բանաստեղծութեանը, սակայն չունեցանք հատորներ, նոյնիսկ հատորը որ հպարտութիւնը կազմած ըլլար սփիւռքին և մեր քերթողութեանը:

Անտարակոյս մեր սփիւռքի քերթողներուն չպակսեցաւ օտարութիւն, այն պարտադրող նկարագիրը որ առանձնապէս ուշագրաւ կ'ընէ զորդը, որ բառերուն ներսը կը դնէ կրակ և անոնց ընթացքին կուտայ թեւ: Սակայն ասիկա շատ յաճախ առերեւոյթ պաշտպանութիւնն է կեանքի ու մտքի նուազումին, տեսակ մը շրջուած կամ ներս ինկած հետտորութիւն: Չպակսեցաւ նոյնպէս խառնուածք, դիւրին չբացատրուող այն վիճակը հողի և մտքի, որ կը պատըսպարէ արուեստի զործաւորը կրակէ պտտմունքին մը մէջ: Ունեցան անոնք նոյնպէս ներքին հաւատարմութիւն, մաքնիսական ներքին այն դուրսիւնը, որ կը համախմբէ անձնականութեան ցրիւ մասերը, որոնք մեր արտաքին իրականութեան մասերն են նոյն ատեն: Սփիւռքէն մեր բանաստեղծութեան վրայ յաւելեալ քերթումներ ունինք, բայց սփիւռքը չունի բանաստեղծութիւն բառին լայն առումով, որովհետեւ չունի իր մեծ բանաստեղծը:

Ի՛րանք այս ամէնը մեր հոգիին մէջ ունենալով խոշոր մշուշը որ ընդհանուր, միջազգային բանաստեղծութեան է: Միայն մենք չէ որ չունինք մեծ բանաստեղծ, թէ այս կարգի շրջանի մը մէջ է որ կը գտնուինք և այս տժգուհութիւնը արտայայտութիւնն է այդ իրողութեան, պարագայ մըն է որ մեզ կը մղէ զգաստութեան և անդրադարձի: Սփիւռքի հայ քերթողը կը հիւծի նոյն տրամադրութեան մէջ, որքան Եւրոպայի յառաջաւոր երկիրներու ստեղծողները: Բովանդակ մարդկութեան հոգիին վրայ կախուած մղձաւանձը, հասկնալի է որ ամենէն առաջ անոր մտքի թեւերուն իր կապարները զարնէր, կործանելով անոր ստեղծագործութեան թռիչքը:

Եթէ սփիւռքի քառորդ դարը մեզի չբերաւ, օրինակի համար Վարուժան մը, այդ չի նշանակեր թէ սփիւռքը ի վիճակի չէ այդ կարգի բանաստեղծներ, անուցանել, եթէ ունենայ իր հոգեկան յետնաշխարհը, այսինքն հայ ժողովուրդին, և այս տարագրով պայմանաւոր հոգեկան արժէքներու այն չէնք՝ որ մերն էր երէկ, և մերը պէտք է ըլլայ այսօր և վաղը, իբրեւ գերագոյն կամար զօտի և լաստ, ինչպէս մեր հոգիին վերեւ՝ այնպէս ալ մեր ոտքին ներքեւ:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՍՐՏԷ՝ ԽՕՍՔԵՐ

ԱՅՐԻՒ ԼՈՒՄԱՆ

Առեմ ձեզ, զի այրիմ այն օսապետի՝ աստուծոյ համարձակութեամբ ի գանձածակն:

(ՄԱՐԿ. ԺԲ. 41-44)

Մեծ տոնակատարութենէ մը վերջէն արդէն լուծուած էին բոլոր երգերն ու արարողութիւնները, եւ ժողովուրդը հոգեւոր սփոփանքով համակուած՝ գուրս կը հոսէր տաճարէն: Առաջին կարգին վրայ կը զատորոշուէին փարիսեցիներն ու դպիրները, արհամարհոտ ու սիգապանծ, անոնց կը հետեւէին մեծատունները, եւ այս վերջիններուն կը յաջորդէր սողանցքը ժողովուրդին: Բոլորն ալ իրենց կարգին կը անցնէին տաճարին առջեւ դրուած զանձանակին քովէն, եւ անոր մէջ կը նետէին իրենց նուէրները, դիտողներու հրացիկ ակնարկներուն ներքեւ, ի փառս եւ ի պայծառութիւն սողմոնեան այն հոյակապ տաճարին, որուն գագաթարին մէջ կը միաձուլուէին Հրեայ ցեղին հոգեւոր եւ ազգային խաչաշիններն ու փառասիրութիւնները:

Ժողովուրդի այս բազմութեան մէջ, եւ մամնէն յետին կարգերուն վրայ, կը գտնուէր նաեւ այրի կին մը. ո՞վ էր անիկա, ոչինչ գիտենք իր անցեալէն, միայն աւետարանէն կը հաւաստիանանք, թէ անիկա այրի մըն էր, մէկը որուն սիրտը խոցուած էր իր մամնէն քաղցր սիրոյն մէջ, եւ կեանքը կը բացուէր իր առջեւ տխուր եւ անհրապոյր անապատի մը հանգոյն: Անիկա այրի էր եւ աղքատ, այսինքն կրկնապէս այրեացած. սակայն հակառակ իր այդ խեղճ երեւոյթին, անոր հոգիին մէջ կը մեծնար ու կը պայծառանար ներքին ուրախութիւնի մը. ինքն ալ ուրիշներու նման կ'ուզէր տալ իր նուէրը տաճարին. բայց աւա՜ղ ինք աղքատ էր, եւ իր ամբողջ ունեցածը երկու լուծայ էր միայն, պահուած իր ցնցոտիներուն խորը, անակնկալ պէտքի մը համար գուցէ: Երկու լուծայ միայն, իր իրիկուան իւզին կամ հացին գինը թերեւս. եւ այրին գիտէր

թէ այդ համեստ դրամին երկու կտորները զորս ինք կը շօշափէր իր ձեռքին մէջ, իր ամբողջ գանձը կը կազմէին, եւ գիտէր թէ զանոնք տալէ վերջ, ոչինչ պիտի մնար իրեն: Հոգեւորանջ այս մտածումները անցան իր միտքէն, բայց անիկա տասնց եւ ոչ մէկին առջեւ կանգ առաւ, եւ գանձանակին մօտենալով անոր խորութեան մէջ նետեց իր երկու լուծայի չնչին նուէրը, եւ երջանիկ ու ամօքուած հոգեով տուն վերադարձաւ, ուր իրեն կ'ըսպասէր չքաւորութիւնը:

Ոչ ոք նշմարեց այրի կնիջ այս զոհարեւորութիւնը, անիկա անտեսուեցաւ բոլորէն. մարդիկ անգիտացան զինքը ու իր ըզգացումները, ինչպէս կ'անգիտացուին շատ անգամ այնքան թանկ եւ սիրագեղ նուիրումներն ու զոհողութիւնները: Բայց ո՞չ, կար մէկը ուր իրեն կ'ըսէր իր բովանդակ խորութիւնը եւ զոհողութեանը մէջ, եւ քաղցր ու անոյշ նայուածքով մը հետեւած անոր, եւ գերազանցօրէն գնահատած անոր սրտարուն շնորհքը, անիկա Յիսուսն էր:

Երանի՜ քեզ, աղքատ բայց երջանիկ արարած, վասնզի Անիկա տեսաւ քեզի, եւ իր լուռ օկնարկը բաւեց որ քու արարքդ յաւերժանայ: Դուն թերեւս զինք չճանչցար, բայց Անիկա տեսաւ քեզի, եւ օրհնեց քու բոլորանուէր ընծադ: Մարդիկ տարբեր չափ եւ կշիռ գործածեցին, եւ չկրցին նշմարել ամբողջ տիեզերք մը լիաքննող քու հոգիդ, եւ այն մեծ զոհողութիւնը զոր դուն ըրիր գանձանակին առջեւ, միայն երկու լուծայով:

Բոլոր անկեղծ պաշտումները զոհողութեամբ կը վերջանան, զոհողութիւնը սիրոյ եւ հաւատքի գործածանախոսութիւն է ինքնին, որ առաքելին ու մաքուր հոգիներէն կը կաթկթի յաճախ, մանանայի մը սրբութեամբ:

Ձոհողութիւնը ճշմարիտ սիրոյ, եւ հաւատքի անվերապելի փորձն է, ուր ոչ մէկ պայանադրականութիւն կրնայ զգացնել իր կեղծիքը: Մտաւոր հոն տաճարին գանձանակին առջեւ կատարեցին բարեպաշտական իրենց պարտքը, եւ տուին քանակով շատ աւելի քան այրին, սակայն անոնց տուածը զոհողութեան մը կշիռը չունէր, եւ հոգեւոր փրթած նուէր մը չէր, այլ իրենց աւելորդ միայն, բայց Աստուած չի գո-

հանար աւելորդով, Ան կը սիրէ բոլորա-
նըւէր ձօնը, և այս է որ Յիսուս մեզի
կ'ուսուցանէ, այրիին օրինակովը:

Թերեւս ձեր միտքին մէջ այժմ ծագի
կասկածը թէ Աստուծոյ հաճելի ըլլալու
համար քրիստոնէութիւնը կը պահանջէ որ
մարդիկ մերկանան իրենց բոլոր ունեցած-
ներէն, և ասիակ ձեզի կը թուի անկարելի
և նոյնիսկ անբարոյիկ և խորթ արդի ընկե-
րային պայմաններու պահանջքին: Սակայն
մարդկային անմտութիւնն ու անհաւատու-
թիւնն է որ այս կերպ կ'ուզէ թարգմանել
Աւետարանի այս վսեմ բացատրութիւնը:
Յիսուս իր այս օրինակով չի պահանջեր
երբեք որ մենք ծայրայեղ չքաւորութեան
մէջ ապրինք, ըսել չուզէր թէ Աստուծոյ
հաճելի ըլլալու համար պէտք է տալ նոյն
իսկ անհրաժեշտը: Ինչ որ հոս կը քա-
րողութի նիւթական կարելիութիւններէ վեր
պահանջ մըն է, ներքին ու հոգեկան զո-
հողութիւն մը, որուն կրնան մասնակցել
հաւատարմապէս թէ աղքատն և թէ հարուս-
տը: Վասնզի տրուելին քանակական չափը
չէ որ նկատի կ'առնուի, այլ մտադրութեան
եւ հոգեկան արտայայտութեան կերպը:
Աստուած սրտին կը նայի, և անոր համե-
մատ կը կռնէ ընծայուածին արժէքը, ա-
նոր քով այրիի սրտաբուխ լուսան աւելի
թանկագին է, քան մեծագումար նուէրը
փարսեցուց, և ամբողջ գանձը ծանա-
րին:

Պէտք է աւել բոլորը, խնդիրը գրամին
կամ նիւթական կարելիութեանց վրայ չէ,
և ի բոլոր որտէ. բոլորանուէր ընծայելու
և զոհելու հոգեկան այս վիճակն է որ կը
զնահատուի Աստուծոյ կողմէ և կը վսեմա-
նայ մեր մտածումին առջեւ: Եթէ երկտա-
սարգ մը օրինակի համար իր կեանքի մէջ,
իր բովանդակ օէրը, ուշադրութիւնը կեդ-
րոնացնէ միայն նիւթական արժէքներ գի-
գելու վրայ, ընտրելով այսպէս մարդկա-
յինը միայն, և իր հոգիին մէջ անկիւն մը
չնուիրէ Աստուծոյ պաշտամունքին, այլ
սովորութիւն եղած ձեւով մը միայն գալ
կատարելու իր հոգեւոր պարտականութիւ-
նը, թող իլլուր չսպասէ Աստուծոյ զնահա-
տանքին, սկսածայ բերած իր այդ ա-
ւելորդին համար: Աստուած պէտք է չուի
անոր, այդպիսին քրիստոնէական գանձա-
նակին առջեւէն անցած կ'ըլլայ այնպէս,

ինչպէս անցան այդ օր փարսեցիներէն ու
զպրններէն շատեր:

Նոյնպէս եթէ մէկը մինչեւ իր խոր
ծերութիւնը ապրի հաճութիւն կեանք մը, և
իր զառամած տարիքէն վերջ միայն գալ
նուիրելու ինքզինքը Աստուծոյ, թող չի
կարծէ թէ զոհողութիւն մը բրած կ'ըլլայ,
վասնզի անիկա իր կեանքին աւելորդը,
իր կեանքին մըրը միայն նետած կ'ըլլայ
հաւատքի գանձանակին մէջ:

Բոլոր անոնք, որոնք սուրբ և նուիրա-
կան զաղափարի մը առջեւ կը վարանին,
եւ մարդկային հաշիւներով կը գործեն,
անոնք կուտան միայն իրենց աւելորդը:
Ի՞նչ կը տեսնենք Աւետարանի այս պատ-
մութեան մէջ, կին մը որ կուտայ իր ամբողջ
ունեցածը Աստուծոյ, մեզի տալով զոհ-
բերութեան գերագոյն օրինակ մը, իրբեւ
երաշխիք իր անհուն սիրոյն և հաւատքին
առ Աստուած:

Զոհողութիւնները, և հոգեկան ընծա-
յութիւնները չեն կորսուիր երբեք, անոնք
կ'ապրին յաւերժօրէն մարգոց հոգիներուն
խորը, և ժամանակի մատնանին մէջ կը
կազմեն գերազանց իրականութիւնը, ան-
խրական այս կեանքին:

Աստուծոյ և մեր ընկերով համար մեր
զոհածը լոկ կը պտղաբերի, ցորենահա-
տին պէս, որ սերմանուելէ վերջ միայն
կ'արգիւնաւորուի: Ինչ որ կուտանք Աս-
տուծոյ և մարդոց, այն միայն կը մնայ
մեզմէ վերջ, իսկ մեր վերապահածը մա-
ռան բաժին կը գանայ, և կը կորսուի,
չչահագործուած, և կամ իլլու՞ր փասուած
գանձի մը հանգոյն:

Զուիւլ ամբողջը, գերազմէ խնթու-
թիւն պիտի մղտան թերեւս անոնք, որոնք
հոգին մերկ է հրգեհուած անտառի մը նման:
Եւ որոնք չեն զգացեր երբեք քաղցր միտ-
թարութիւնը այդ զոհողութեան, և սակայն
այդ խնթութեամբ էր որ փրկուեցաւ աշ-
խարհ: Եւ արդէն ի՞նչ կը խորհրդանշէ
խաչը, որ մեր խորաններուն առջեւ կը
բանայ իր թեւերը ամբողջ աշխարհ գրկելու
համար կարծես, եթէ ոչ գերագոյն զոհա-
բերութեան մը խորհրդանշիչը անոր՝ որ իր
ամբողջ ունեցածը, ինքզինքը առաւ ի
փրկանս մարդկութեան: Զոհողութեան այս
աշին շատ լաւ հասկցած են մեր նախնիք,
և այս ոգիին շնորհիւ է որ մենք կրցած

ենք ապրիլ դարերով: Թերթեցէք մեր բուրի եկեղեցիներու, դպրոցներու, և ազգային հաստատութիւններու յիշատակարանները, և դուք պիտի տեսնէք թէ ասոնք ամբողջը գոյաւորուած են հայ այրիներու լուսմաներով: Այո՛ հայ այրիներու լուսմաներով վառ ծնացած է դարերով մեր եկեղեցւոյ կանթեղը, և անոր շնորհիւ ապրած է հայ որբը, ու պիտի ապրի, վասնզի այն վայրկեանէն երբ ժողովուրդ մը կը դադրի զոհելէ ինքզինքին և իրենիւներուն համար, կը դադրի գոյութիւն ունենալէ:

Նոյն է պարագան հոգեւոր տեսակէտէն, մեր բարեպաշտութիւնները զեկաժարող այս բոլոր ծիսակատարութիւնները ու չինչ պիտի արժեն, եթէ Աստուծոյ հետ մեր այս ժամագրութիւնը չվերջնայ մեր հոգիէն փրթած զոհողութեամբ մը, և մենք հաւատքի գանձանակին առջեւէն անցած կ'ըլլանք, առանց հոն նետելու մեր լուսման:

Գանձանակը այժմ Աւետարանն է: Այդ գանձանակին առջեւէն անցան շատ ազգեր, քրիստոնեայ և ոչ քրիստոնեայ, և պատմութիւնը կրնայ վկայել թէ իւրաքանչիւրը ինչ ձգեց: Ամէնքը առին բան մը, բայց թէ ի՞նչ ձգեցին զոհողութեան եւ սիրոյ այդ գանձանակը: Քրիստոնէութեան գանձանակին առջեւէն անցաւ նաեւ աղքատ կինը, մայր որդեկորոյս, պատմութեան մեծ այրին, Հայ ազգը: Ազգերու շարքին անկիւս գանձանակին մէջ գրաւ իր ամբողջը: Տէ՛ր դուն տեսա՛ր զմեզ երբ մենք մեր արեան վերջին կաթիլը չխնայեցինք, երբ անցանք ընդ հուր և ընդ սուր, երբ մեր խորտակուած ուսերուն վրայ տարինք քու փառքդ, երբ երկնքիդ մարգարիտին համար ծախեցինք ամէն ինչ: Այժմ ոչինչ ունինք, կամ շատ քիչ բան, բայց զոհ ենք որ առինք ամէն բան, ատող ապրեցնելու համար մեր եկեղեցին և մեր ազգը:

Ձոհողութեան ոգին միշտ արթուն եւ կենդանի եղած է մեր դարաւոր կեանքին մէջ: Եթէ յաճախ մեզի պակսած է իմաստութիւնը, սակայն երբեք զոհողութիւնը: Եւ արդէն ի՞նչ կրնայ արժեք կեանքը, եթէ ան կոտորած ճրագի մը պէս ամէն օր կը մարի և կը ծխայ ինքն իր համար միայն: Հայ ազգը և իր եկեղեցին դարերով այդ զոհողութիւնը ապրեցան և իրենց կեանքը գինն է այդ ապրումին:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Դ.

Հայ եկեղեցին, իբր բարոյական և մտաւոր մեծ ազգակ, տակաւ պիտի հանդերձէր ինքզինքը ըլլալու քաղաքական ներքին գործօն մը, մեր միջավայրին յատուկ ըմբռնումով անշուշտ: Դ. զարէն սկսած էին խարխիլ արդէն հայ պետութեան լաստակները, և Հայ եկեղեցւոյ ղեկավարները կը ջանային եկեղեցին վերածել անառիկ ամրոցի մը: Եթէ Դ. և Ե. դարերը ինքնապաշտպանութեան շրջաններ ներկա տենք Պարսից գէմ, Ձ. դարը ինքնապաշտպանութեան դարն է ընդդէմ Բիւզանդիոնի: Ատո՛ր կը նկրտէին Բարգէն և Ներսէս Բ. զլիաւորութեամբ զուամարուած ժողովները, հայ դաւանաբանութեան եղբիւր և հասկացողութեանց ի խնդիր: Դ. և Ե. դարերուն Պարսիկներ փորձեցին ջնջել քրիստոնէութիւնը Հայաստանէն, սակայն տեսան դժուարութիւնը և ստիպուեցան հանդուրժել: Իսկ Ձ. և Ե. դարերուն Բիւզանդիոնը կը ջանար Հայ եկեղեցին և ազգը իրեն ենթարկել, Պարսիկները այս շրջանին ընդհակառակն պաշտպան կենալով, կ'ուզէին հեռու պահել Հայաստանը Բիւզանդական ազգեցութենէն:

Հայ եկեղեցին թէ ընդհանուր քրիստոնէական եկեղեցիի և թէ ազգային կեանքի մէջ, կրօնական գերէն զատ, կատարած է երկու զլիաւոր դերեր, մեակուրային և քաղաքական: Եւ այս զոյգ շարժումները կերպարանք առնել սկսած են քրիստոնէութեան մեր մէջ քարոզուելու օրերէն: Սակայն Հայ եկեղեցւոյ ամենամեծ արժանիքը իր ինքնապատկանութեամբ և ազգային գոյութեան խարխիս ծառայելուն մէջն է, մասնաւոր Սասանեան և արաբական տիրապետութեան շրջաններուն. ոչ միայն այս՝ այլ նաև իր արեւմտման հանդիսացած արեւմտութիւնը:

Այն ինչ որ մեզի է վիճակուեր այդ մութ դարերուն, ահաւոր ու անորակելի է, և իր նմանը չունի զուցէ մարդկային պատմութեան էջերուն վրայ: Մեր ձեռագրաց յիշատակարաններու մէջ յաճախ կը հան-

դիպինք այդ շրջաններու արիւնոտ պատկերին, ականատեսներու կողմէն պատժուած:

Մենք հպարտ ենք մեր Եկեղեցիով, հայ ժողովուրդի ամենամեծ ստեղծագործութիւնն է ան, դարերու պատմական և քաղաքական պայմաններու մէջէն ձեւ ու կերպարանք առած, սնած, զարգացած, գործած, նահատակուած, անաղարտ պահելու համար իր ժողովուրդի հոգեւոր գէմքը և Աւետարանէն ստացած ժառանգութիւնը:

Ըսինք թէ արաբները ի հեծուկս յոյներու, աւելի մեղմ կը վարուէին հայերու հետ, շնորհելով անոնց ներքին անկախութիւններ, սակայն հարկատու այս թագաւորութեան ձեւերը, եթէ մէկ կողմէն կը գոհացնէին քանի մը յայտնի նախարարութիւններու փառասիրական ձգտումները, անոնք ազգին համար օգտակար արդիւնք չունեցան: Նախ որ այդ ձեւով կազմուած իշխանապետութիւնները՝ հետզհետէ շատցան, և Անի, Վան, Կարս, Գուգարք, Իրենց համար զատ զատ թագաւորներ ունեցան, որոնք յետոյ աւելի սաստկութեամբ և զգացումով իրարու մէջ և հետ թընամական յարաբերութիւններ և եղբայրասպան պատերազմներ վարեցին: Թող թէ հայազգի թագաւորութիւններու հաստատութիւնը չվերջացուց արաբական ոստիկաններու իշխանութիւնը երկրին մէջ:

Եկեղեցին սակայն այս թուրքական, այս առ ու ծախին մէջ, մեր պաշտպանութեան խարխիւր դարձաւ, ստեղծելով իր ներքին և հոգեւոր իշխանութիւնը, մանաւանդ մեր թագաւորութիւններու բարձունք վերջ: Եկեղեցին հայուն պետականութիւնը եղաւ, առանց պետական իրաւունքի, առանց զօրքի և ոստիկանի: Հայ Եկեղեցին իր վրայ իշխող պետութիւններու մէջ ծածկուած պետութիւնը եղաւ, բարոյապէս թագաւորելով մարմնաւորապէս հալածուած և ընկճուած հայ հոգիներուն վրայ:

Եկեղեցին այս տրտուծ օրերուն եղաւ նոյնպէս մեր հոգեւոր հայրենիք: Եթէ յաճախ մեզի պակեցեալ այս շրջանին, հայրենի երկրի, և պետական կազմակերպութեան միութիւնները, մենք ունեցանք մեր արեան, մեր լեզուի, մեր պատմութեան, մեր կրօնի, մեր աւանդութիւններու միութիւնը, ինչպէս ըսինք մեր հոգեւոր հայրենիքը:

Բաղաքակրթական կեանքով ապրող ժողովուրդներու համար, կայ նիւթական հայրենիքէն դուրս, հոգեկան հայրենիքը, որ ժողովուրդի մը մշակոյթն է, անցեալ քաղաքակրթութիւնը: Հայ ժողովուրդի հոգեւոր հայրենիքը Հայ Եկեղեցին է: Որովհետեւ հայուն գիտակցական քաղաքակրթութիւնը կը սկսի քրիստոնէութեան հետ, և հայ արուեստը կը ծաղկի ու կը կազմաւորուի քրիստոնէութեամբ: Մանաւանդ երբ զոնգակ պարագաներու բերումով մեզի զլացուած է նիւթական հայրենիքի բարիքը, Ըլլայ անիկա օտարութեան ջուրերուն՝ Ըլլայ մանաւանդ մեզի չպատկանող հայրենիքին մէջ, մեր գերութեան օրերուն: Հայ Եկեղեցին, մեր հոգեւոր հայրենիքը, փախարինած է զայն և իբր ուխտի տապանակ, իբր կրօնական իտէալ, առած է զմեզ իր ծոցը և արծարծած ու պահած մեր ներքին կեանքը:

Անհայրենիք կամ գերի ժողովուրդ մը կրնայ ապրիլ իբր ազգ, երբ ունի կրօնական իր իտէալը: Դիտելի է և արժանի նշկատողութեան, որ մեր մէջ քաղաքական կեանքի դրութիւնը իր ամենէն յաջող և ամենէն նուաղ օրերուն միշտ անբաժան մնաց կրօնական իշխանութիւնը: Հայրապետական Աթոռը Հայ Եկեղեցւոյ ամենէն սրտազբաւ նշանը կը փոխադրուէր հոն՝ ուր կը կազմուէր պետական օստանը: Այս եւ կը կազմուէր պետական օստանը: Այս եւ կը կազմուէր բաւական չէ բացատրել միմիայն կառավարական-վարչական շարժառիթներով. անոր բուն պատճառը պէտք է փննդուի այն կրօնական և գաղափարական ու գիտն մէջ, որ սկիզբէն ի վեր տարրացած այս ժողովուրդի նկարագրին մէջ, քրիստոնէական թուականէն ասդին աւելի տիրական ներգործութիւն մը դարձաւ անոր հոգեւոյն:

Միաբանական փորձեր. — Կրօնը հին ազգերու համար զլիւսւոր տարրն էր ներքին միութեան և արտաքին անջատողականութեան, քրիստոնէութիւնը իբրեւ վշտի փիլիսոփայութեան ամենութիւն՝ նոյն իսկ ըստ աշխարհի, գոհացնող և միութարիչ ազգակ մըն էր հայուն տեսլապաշտ հոգիի համար, ասոր համար է որ հոգեպէս կեցրոնացած ուժի իր ներգործութիւններու

շնորհիւ, կարճ ժամանակաշրջանի մը մէջ, նոր կրօնը հայուն հոգեբանութիւնը պիտի դառնար: Ամբողջ Դ. դարը հոգեւոր տառանջատման ու ներքին պայքարի շրջան մըն է, քրիստոնեայ հայը կը տարուբերի ազգայնականութեան ու քրիստոնէական աշխարհաքաղաքացիական ներհակնդդէմ գաղափարներուն միջեւ:

Եթէ Ե. դարու սկիզբը, հայերը իրենց ազգայնութիւնը փրկելու համար քրիստոնէութեան փարեցան, Ե. դարուն քրիստոնէութիւնը իր լատստիկները ամբասնելու համար ազգայնականութեան կառնեցաւ, ու իր այդ հակումին կը պարտի հայը իր այժմու ինքնատիպ և ինքնուրոյն եկեղեցին:

Յիբուհի հրաշալի երեսօթ մըն է Հայ եկեղեցւոյ ընթացքը, մէկ կողմէն քաղաքական աւերներուն դէմ, միւս կողմէն միաբանական ձեռնարկներու, դաւերուն դէմ, իր գաւառներէն վրայ հաստատ մնալու իր կեցուածքը: Թունաց եկեղեցին արեւելեան հերձուածից տեղի տալէ առաջ և յետոյ՝ հաւասար եռանդով ջանաց իր կողմ քաշել Հայոց եկեղեցին: Կրկնապատկեց իր այդ ջանքերը՝ երբ տեսաւ թէ Կիլիկիան իշխանութեան աշխարհադրական դիրքը կրնար հաւանական ընել որ օր մը պապին մօտ երազուած յաղթութիւնը: Մէկ կողմէն նիւթական բարօրութեան խոստումը և միւս կողմէն քաղաքական փորձութեանց վերահաս վտանգները յաջողեցան, առաւել կամ նուազ, դարձնել ոմանց աչքերը դէպի արեւմուտը:

Հայոց եկեղեցին սակայն Միաբանութիւնը հասկցաւ միշտ բառին ճիշդ և սեղմ նշանակութեամբ: Հոգեւոր հաղորդակցութիւն, փոխադարձ յարաբերութիւն եկեղեցիներու միջև և իրարու դիրքին հանդէպ յարգանք, և այս բոլորին վրայ տիրապետող քրիստոնէական սուրբ սէրը: Հայ եկեղեցին բնաւ չէ հանդուրժած որ Միաբանութիւնը տիրապետութեան փոխուի, և կամ մարգորտութեան վերածուի: Դժբախտաբար սակայն, Եոյն և Լատին եկեղեցիները իրենց քաղաքական և տնտեսական առաւելութիւններուն յենած՝ եկեղեցիներուն միութիւն ըմբռնել օգրեցին ուրիշ եկեղեցիներ իրենց հնազանդեցնելու կամ ձուլելու մէջ: Հայերը երբեք չմերժեցին այս մասին հզած առաջարկները: Տեսան յա-

ճախ, նոյն իսկ քաղաքական և նիւթական երաշխիք, բայց միշտ ետ քաշուեցան երբ պահանջ դրուեցաւ զոհելու իրենց կրօնական տեսակէտները:

Հարկ չենք զգար հոս անգամ մը եւս թարմացնել այն բոլոր անցքերը որոնք տեղի աւելեցած են այս հարցին շուրջ, Բաղկեզոնի ժողովէն (451) մինչև Փլորին տեան ժողովը (1438): Պատմութեան ուսանողը կրնայ իր աչքին առջեւ պատկերացնել տխուր վիճակը այն բոլոր իրադարձութեանց՝ որոնց մէջէն անցած է մեր ժողովուրդի կեանքը: Հակառակ ասոր, չարաչար պատմութիւն վերածուեցան ինչպէս Յունաց, այնպէս ալ Լատինաց տաւած յոյսերը և ի գործ դրած ջանքերը Հայոց Միաբանութեան մասին: Դար մը չանցած Լատին եկեղեցին պիտի զգար թէ պատժած էր այն ուռուկները՝ զոր ոն ցանցեց և տակաւին պիտի ցանցէր արեւելքի և արեւմուտքի մէջ, Շուրպան տակաւ տկարացած և պարտասած՝ Ասիոյ մէջ պիտի կորսնցնէր իր ազգեցեւորները, ու իր հաստատած իշխանապետութիւնները հետզհետէ պիտի չքանային:

Կիլիկիան թագաւորութեան շիջումէն և Մայր Աթոռի Ս. Էջմիածին փոխադրութենէն վերջ, ժամանակաւ մը համար Հայ եկեղեցին պիտի ապահովէր ինքզինքը արեւմտեան կրօնական օտնձգութիւններու դէմ: Արեւելեան հատուածը որ միշտ գերմիաց և փափաքեցաւ մանաւանդ գերմպանի Հայ եկեղեցին օտար ազգեցեւորութիւններէ, այժմ մասնաւոր գուրգուրանքով կը շրջապատէր Մայր Աթոռը:

Եթէ Հայ եկեղեցին ասկէ վերջ նորէն ի վիճակի չեղաւ զգացուած յոյսերը պսակել, այդ մասին պէտք է խստապահանջ ըլլալ, նկատել աւելնալով այն խաւարը և ամէն օր անպակաս եղող քայքայումն ու աղէտները, օրոնք արեւելքին յատուկ են:

Ազգային եկեղեցի. — Եկեղեցի, առաւելած թաւանական ըմբռնումով, այս յորջորջումը կրնայ խորթ հնչել միայն կրօնական յղացքին վրայ շնչող գնել ուղղորդելու աւանդին: Եկեղեցին իրեն յատուկ սկզբունքներու վրայ կանգնուած հաստատութիւն, պէտք է հեռու մնայ այն բոլոր իմացումներէն՝ որոնք ունեն կողմով կամ կերպով քաղաքական մտածում մը կը շօշափեն:

Ասոր հակառակ սակայն, կրօնական ստորոգելիի մը չափ ուրիշի է ան մեղի, զոր տեսակ մը ցեղային բնազդով ուզեր ենք որ ան հիւսուի մեր կրօնական կեանքին:

Սյո երեւոյթը, ինչպէս մականբերելի է, մեր մէջ կը կանխէ նախնական Եկեղեցւոյ իր ընդհանրական միութիւնը կորսնցնելու շրջանը, երբ արեւմտեան և արեւելեան Եկեղեցիները հասկնալի ձգտումը ունեցան մասնաւոր յորջորջումներով առանձնաւորելու իրենց գիմագիծը կամ նշկարագիրը:

Հատրնականը նախընտրած է որակել ինքզինքը կաթոլիկ (ընդհանրական), ՅուՆականը որդեգրեց ՈՐԴՈՏՈՒՄ (ուղղափառ)։ մին իբրեւ մասսեւեռում ունենալով Հոռվմէական լայնածաւալ կայսրութիւնը, որուն օրինակին վրայ կ'ուզէր կաղապարել ինքզինքը, և միւսը վարդապետական և դաւանաբանական հարցերու նկատմամբ ինքզինքը միակ ճշգրիտ նկատելու յաւակնում թեմա:

Իսկ Ասորականը, Եգիպտականը և ուրիշ հին փոքր Եկեղեցիներ հետզհետէ ամփոփուեցան իրենց սոսկ ցեղական անուանակոչումին ներքեւ, որովհետեւ, հակառակ նախնական շրջաններու Եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ բազում տեսակէտներով կատարած իրենց կարեւոր և փայլուն դերին, անոնց մէջ աղօտացած էր անցնալին գիտակցութիւնը, և քաղաքական դժբախտ պարագաներու բերմամբ, իրենց տոմային ինքնութեան ամենէն բնորոշիչ նշանը՝ լեզուն իսկ կորսնցուցած, չկրցան ազգային խտէալի մը յորդ ճառագայթումին մէջ նկատել զայն:

Ի վերջոյ, բարեկարգական մեծ շարժումէն գոյացած Եկեղեցիները, ինքզինքը ընդհանրական դաւանող դրութեան մը գէմ ժխտական վերաբերումներէ ծնած ամէնքնալ ճանչցուեցան միեւնոյն ընդհանուր կուլուրի մը տակ, Բուլղարական, որ իրենց պատմական ծագումը յիշեցնող բացայայտիչ բառ մըն է լոկ:

Մերինին անուանակոչութիւնը կատարուեցաւ, ժամանակի ընթացքին մէջ, ա՛յնպիսի կերպով մը, որ կը յիշեցնէ վերոյիշեալներէն իւրաքանչիւրին մերթ մէկուն և մերթ միւսի պարագան, աւելի ճիշդ՝ աւէնքն ի միասին համադրաբար: Անիկա

իբր երկրանուն (Հայաստանեայց) կամ ազգանուն (հայ) կրնայ բարացուցական տիտղոսը ըլլալ մեր Եկեղեցւոյ, բայց մեր ասուային զգացումն և պատմական գիտակցութեան տեսակէտէն ա՛լ աւելի ուղիղ պիտի ըլլար եթէ մենք զայն յորջորջինք ազգային: Այս բառը աւելի յստակ և ներուժ ըմբռնումով մը կ'արտայայտէ ինչ որ միւս չորսը, իւրաքանչիւրն առանձնապէս կամ ամէնքը միասնաբար պիտի նշանակէին: Վասնզի Հայաստանեայց Եկեղեցին այն կենդանի գործարանաւորութիւնն է որ ունէ ուրիշ հաստատութիւնէ աւելի կրնայ խորհրդանշել ինչ որ, իբր ոգի, իբր ձեռքատում և իբր նկարագիր, ամենէն աւելի ազգային եղած է և է հայութեան կեանքին մէջ:

Ազգային մտատիպար, ազգային բարք և սովորութիւններ, ազգային լեզու և գրականութիւն, ազգային կեանքի իմացական և բարոյական ներգործութիւններ, ազգային միտք և արուեստ, ասոնք եղած են այն ազգայինները, որոնք, իբրեւ զգացում և ներշնչում, հայութեան հոգւոյն մէջ կերպաւորած են Աւետարանի խորհուրդը և քրիստոնէութեան ոգին, իրենք ինքնին նախ յօրինելով Աստուածային ճշմարտութեան գերազանց կրօնքին մեր մէջ ընդունարան և պահպան լինելու սահմանուած Հաստատութիւնը՝ իբրեւ նուիրապետական դրութիւն, և յետոյ, իրենց կարգին, անկէ ընդունելով անմիջապէս իրենց իսկ գոյութեան և յաւերժացումին երաշխիքն ու հսկողութիւնը:

Կրօնի զգացումն ու ազգութեան գաղափարը՝ փոխադարձաբար զիրար ամրապնդող և իրարու հետ շաղահիւսուած բարոյական զոյգ օւժերն եղած են միջդարաւոր կեանքի իրականութեան մէջ, Բրիտանոյ կեանքի թուականին առաջին դարէն սկսեալ, այսինքն Եկեղեցին, շատ կանուակէն, մեր մէջ եղած է այն ժամադրաւայրը՝ ուր հաւատքի տեսլականը և հայրենիքի կամ ազգութեան խտէալը առաջին իսկ օրէն ճանչցած են զիրար և մին միւսով ազեւորուած և ամրողացած:

Ազգին և Եկեղեցիին ու ոգին խորհրդանշող թեան սկզբունքն ու ոգին խորհրդանշող սրտագրաւ պատկեր մըն է տակաւին այն իրողութիւնը, որուն համեմատ, մեր մէջ,

Եկեղեցիին, Ժողովուրդը կամ ազգն է ինքնին։ Մեր մէջ չկայ այն խիստ տարրուղումը, զոր ուրիշ Ժողովուրդներ ընդհանուր առմամբ ի յայտ կը բերեն, Եկեղեցւոյ կալուածին մէջ նոյնիսկ, հոգեւորականութեան և աշխարհականութեան միջև։

Դարձեալ, մինչ հոգեւորականը Հատին Եկեղեցւոյ մէջ, զոր օրինակ, հաւատոյ տարածման կամ քարոզութեան, և յունականին մէջ սրբազան արարմունքներու նուիրումը պաշտօնեայ մըն է այլամերժօրէն կամ առաւելապէս, հայ Եկեղեցականը այդ երկու հանգամանքներու հետ միասին, իր Ժողովուրդին դաստիարակիչը, դեկավարը և հայրն ու եղբայրն է միանգամայն։

Մի, սուրբ, րնդիմաբեական, և առաքելական, ասոնք են Քրիստոսի Եկեղեցիին բուն ստորգելիները՝ աստուածարանական իմացութեամբ Հայ Եկեղեցին, իր հինաւորաց ուղղափառութեանը — իրաւունքով նոյնիսկ, աստուածարանական տեսակէտով իրաւունք ունի ճանչցուելու յաւէտ այդ տիաղոններուն ներքեւ, քանի որ հիմնուած է առաքելական քարոզութեամբ և Միութեանը՝ օրբութեանը և րնդիմաբեականութեանը վրայ քրիստոնէական այն հաւատքին, զոր ունէր Քրիստոսի Եկեղեցին՝ քրիստոնէութեան առաջին դարերուն մէջ։ Բայց իր պատմական նկարագիրը ներկայացնող մակդիրը պէտք է ըլլայ Հայոց, Հայաստանեայց, Հայկական կամ Հայ ազգային ուղղափառ Եկեղեցի։

(3)

Ե. Վ. Տ.

Վ Ե Ր Զ Ի Ն Շ Ո Ն Ը

(զԱՄԱՅՍԻ ԽԱՅ)

(ՍՍՏԵ. ԻԴ. 30-36)

Երբ սիրտը ընկճուած է մտահոգութիւններու ներքեւ, զորս աշխարհի խորհուրդը անձկութեան օրերու մէջ կը ծնի ամէն վայրկեան, կամ երբ ընդարմացած է անիկա հեշտութեանց գգուանքներէն, զորս մեղկ կեանքի մը զգացումը ամէն բոլոր կը մատուցանէ իրեն, ո՛չ պատմութեան խրատը, ո՛չ հզօր խօսքերուն պատգամը, ո՛չ րնութեան զրդդալից պատահարները կրնան սթափեցնել զինքը իր մար-

մնական թմրութենէն, այնպէս՝ ինչպէս իր սրտին մօայլ խորքէն — իբր տղմուտ յատակէ մը — դէպի վեր նշուող այն ճանաչում, որ օր մը կը լուսաւորէ յանկարծ իր հոգիին երկինքը, հոն երեւցնելով անկղզօրութեան մը խորհրդանշանը։

Այդ պահը, ուր սիրտը նորոգումի մը շունչը կը զգայ իր մէջ, ո՛րքան անհատներու՝ նոյնքան նաեւ Ժողովուրդներու կեանքին մէջ փրկութեան այն ժամն է, ուր Աստուծոյ, այսինքն գերազանց արդարութեան մը երկրւոյն զգացումը տիրապետող ուժ կը դառնայ մարդուն մէջ։

Բարոյական անկումներու, այլասերումի ընկերային ու քաղաքական նուաստացումներուն կը յաջորդէ անպատճառ վերանորոգումի շրջան մը, որ կրօնական զարթօնքով մը կը սկսի միշտ։

Նոր կեանքի այդ խմորումը յառաջ կը բերէ նախ ցաւազին զրութեան համատարած վիճակ մը, որ փնացումի դատապարտուած վատթար հոգիներուն վերջին կոծն է, և յետոյ խաղաղ ու բարի կարգ մը սկզբնաւորութիւնը, որ կը կատարուի «չորս հովերէն», կեանքի ամենէն անշուք անկիւններէն հաւաքուած ընտրելիներու համագործակցութեամբ։

Բարոյական այս ճշմարտութիւնը մշինքան անխար է, որքան անվրէպ է րնական երեւոյթներու յաջորդականութեան օրէնքը։

Անհատներու կեանքին կամ ազգերու գոյութեան մէջ, ո՛ւր որ ազնուական անցնալի մը ընդհողուած նշմարները կան, ամենէն ամենի մարիկներէն և փուլուցումներէն վերջ, օր մը, անհրաժեշտաբար և անկնունելիօրէն, պիտի բացուի անպատճառ նոր և բարգաւաճ շրջանի մը արշալոյսը, երբ հաւատքին փաստը, իբրեւ «վերջին նշան» աստուածային բարութեան նշկատմամբ տածուած համոզումներու, աստղի մը պէս փայլի մթմթած սիրտերու երկինքին վրայ։

«ԱՄԵՏԱՄԱՆԻ ՄԱՐԲԷՆ»

ԲԱՆԱՍՏԵՂԵԱԿԱՆ

Ծ Յ Ք Ա Լ Ի Ն

Այս երազէն կախարդուած ֆալել այսպէս մենաւոր,
Ու տեսնել զայն աւելի գեղեցկացած օրէ օր,
Եւ քիչ առ քիչ համոզուիլ թէ չես հասնիր ա՛լ անոր...

Ափսոսանքով մըտածել անապարդ օրերուն...
Անարգասիք ճիգերուն դիմաց հոգին զալարուն,
Միտքը սակայն միշտ կարօտ ու յոյզերով դեռ եռուն...

Այս երազէն կախարդուած անցնիլ այսպէս մենաւոր...
Գուցէ լաւ է չըմանիլ, կը մընայ սոն միշտ աղւուր,
Անոր իղձէն հոգիդ շէն ու անով ալ վիրաւոր:

Անցնիլ այսպէս մենաւոր այս երազէն կախարդուած,
Հոգիին մէջ պահել լուռ անոր կըրակն անիմաց,
Մըխիթարուիլ պատահանով թէ հուրին մէջ է Աստուած:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԱՐԵՒԵԼԱՇԱՅ ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Գ. Յովսէփեանի գտած տունները, հետեւելով իրեն, կը պահեմ իրենց պարզութեան մէջ: Կարծես, այդ մարդոց իշխանութեանց համար գործածուած հարստութիւն որակումը պիտի թուէր քիչ մը չփաքուած: Իր վերջնական կերպարանքը գտած ու ժողովուրդին սեպականութիւնը դարձած խաղբակեանք կամ Պառետեանէն դուրս, վեհափառք ունի, տպագրութեան համար գրեթէ պատրաստ Օրպելեանքը, որ, իր բնականացի վկայութեան համեմատ աւելի ուշադրաւ իրողութիւններու հանգոյցներ կը բովանդակէ: Ունի Զաւարեանքը, Վալուեսեանքը ու տակաւին ուրիշներ, նուազ ամբողջական: Այս ազգաստոհները, զիրենք հիմնաւորող ու փառքի առաջնորդող անուններով, մեր քրոնիկագիրներու ինքնին այնքան քիչ, ժառկալ էջերէն ներս, տողերու կշիռով մը գրեթէ ապրիք են, մինչեւ Գ. Յովսէփեանի իրենցմով զբաղումը: Թեւ թեւ, ուշադրաւ ըլլալու անընդունակ: Մոռալլայի քիչ, գաղափարներու obscur, երբ ծանօթ ենք Արշակունիներու, Բագրատունիներու հնարքներուն, խայծերուն, իրենց տուններուն նախնիք, պատմութիւն, հերոսութիւն ճարեչու իրենց միամտութեան մէջ, — Անիի անկումէն վերջ, ազգին հոգին ահաւոր հրաբուխի վերածող եղելութիւններու հոսանքէն բռնալար, խըլեակ ու նահանջապաշտ: Պաշտօնական մեր տարբերութեանց կողմէ սա տուններուն հանդերձած սա մասշտաբները այսօր գաղթած է իր իմաստէն: Այդ տուններու հիմնադիրը, իւրեւնդունքը, ժամ, վանք, գիրք, գերեզման, նկար, յիշատակարան յորինողները Յովսէփեանի զբնի տակ կը փոխակերպուին, մեծ, պայծառ, արդիւնաւոր անձնաւորութիւններու, ընդարձակ, կարելոյզ, գեղեցիկ գործերու հանգէսի մը մէջ: Ու կարեւորը:

— Ալիւան, (մի զարմանաք որ այս անունը ինքզինքը անխաղար կը պարտա-

դրէ: Գարեգին Յովսէփեան ալիւանեան կրթանքը կը շարունակէ պատուական արաբային մահէն վերջ, բայց միջոցներու տիրական տարբերութեամբ մը, ինչպէս թելադրուեցաւ վերը ու պիտի պայծառակերպուի վարը) իր փառքին յատակը տուող գիրքերուն մէջ լայն պատհանութիւններ կ'օգտագործէ զբական յորինումի մը որ մտացածին կերտումը է անշուշտ Մերենցին, Ռաֆֆին, բայց կը տառապի իրական հաղթանակ կամ անդին ինքնուրուագումը: Զաւարեան մարդու մը անունին կապուած բոլոր յուշերը, նշխարները, աշխատանք մըն է երեմիա ապրիստ, երեմիա արդիւնաւոր: Այս մեթոտով մեր քառածախները կրնան բուրգ կազմել, ինչպէս է արդէն իրողութիւնը վեհատիկեան Արաբային հետ, քանի որ կեանք մը, ան ալ առաջնորդ անձնաւորութեան մը կեանքը, այնքան առուններէ փշրանքներէ է կազմուած: Զուշանար մեր յոգնութիւնը, իրարու նմանող գրուագիւններու տողանցումէն առաջացող, պարագայ որ հիմնովին իրաւէ Ալիւանեան վաստակին համար: Գարեգին Յովսէփեան, Պառետեանի մէջ կը յայտարարէ թէ չի վախճար այդ ճակատագրէն որ կը նշանակէ աչք առնել չկարողացուելու ողբերգութիւնը. . . ծառայելու համար գիտութեան որ կը հաւաքէ, անտարբերատակէ դուրս ուրիշ նպատակի: Արդ, ո՞ր կը զատուին իրարմէ երկու եկեղեցականներուն ճակատագիրները: Անշուշտ նորութիւններ կը հիշենք: Ու նորութիւններ էին, գէթ հասարակութեան ոչ — մասնաւորաւ լայն մէկ մասին համար Սիւնուան, Սիւնականքը Էայլ: Քառորդ դարը մարտեց սակայն այդ գիրքերուն նորութիւնը, վասնզի նորութիւն նկատուած մասունքները կու գային ոչ — նորութիւն մարդերէ: Ալիւան, իր անձնական ճիգերով շատ քիչ բան էր գտած իր գործերուն կառուցին վրայ աւելնալիք: Գարեգին Յովսէփեան, իր աշխատանքին համար ընտրած գետինին իսկ մասշտաբները, ստիպուած եղաւ անձնական իր ճիգով վաստակելու, իր տունները ուշադրաւ, կենդանի կացութեան նկարագրող: Ու այս անձնական բերումն է ահա որ կը պաշտպանէ իր կառուցները: Գարեգին Յովսէփեան այդ մարդոց առունները, զիրեքը, գործերուն — քաղաքական թէ իմացական —

փլուզվել են, անոնց զգացական դրուժեան բոլոր ստեղծերը հաւաքել է մէկիկ մէկիկ, ոչ հանրածանօթ թանգարաններու սրահներէն, այսինքն զաստուորուած պատմութեանց գիւտաններէն, — ինչպէս կը գործէին ընդհանրապէս արեւմտահայ բանասիրական կրթանքին բանուորները — այլ առանկան տեղերէ, ուր որ կրնային անոնք ըլլալ ապաստանած: Պէտք կայ կրկնելու որ այդպէս հաւաքուած այդ մարդերը նոյն աստեղ պինդ լարուած գործօնութիւններ են, այսինքն՝ իրենց օրերը բոլորէ առ բոլորէ ազատ են, մեր ամենուն նման, իրենց պայմաններուն ծիրովը, սովորաբար երկվարի քամակին, հեկեղեցիներու ստուերոտ արտօմութեանց խորը, պալատներու շողարձակ փառքերէն հալածական, պատերազմի, լարդի, թալափի, հուրի և սուրի փոփոխակ հանդէսներուն զոհ կամ դերակատար: Այո՛, Պոլսեր, սիրեր, մտածեր, ողբացեր, հպարտացեր, պարտուեր, յաղթատօն սարքեր: Այո՛, Շիրներ ևն իրենց արեան բոլոր զօրութեամբը ու իշխել հողին խաղաղութեան, այնքան խռովայող իրենց օրերէն զիր մը, մագաղաթի կտոր մը, քարի մը պորտին թուական մը, ձեռագիրի մը սկիզբը նկար մը կտակելով, բոլորը ժամանակի մանգաղին ժանիքին, ցիրուցան, հեռու, փշուր փշուր, գրեթէ միշտ անամբողջ, հետեւելով բարխանի որ կը զարնէ իրենց բերդերը, զամբարանները, արեան ժառանգորդները: . . . Ու Գարեգին Յովսէփեան, մատիտը ականջին, լուսանկարի մեքենան ուսնի գանձելով, թուղթին գիւտանները ձեռքէն կախ, սարէ սար, աւերակէ աւերակ, ձեռագրէ ձեռագիր, խաչքարէ խաչքար, ու նկարէ ի նկար՝ վագեր, թուր, տարիքին թեւին մէջ ու տարիքէն ալ վեր երբեմն, ընդօրինակելու, լուսանկարելու այդ մարդոց գործուն հետգուն վրայէն, ամէն բան որ իրը նշխար աղերս էր պարզեր, մօտէն, հեռուէն, Մագլցիլ անմատոյց կապաններու քիւրեր ի վեր, փշուրած բերդին խնդրներէն գողնալու համար գիրի կտուց մը, բառի մը սառած հեւքը. . . . Արուեստին հրայրքն է անշուշտ հեղինակը սա բացառիկ կենսունակութեան որ հերքուցի իսկ կը պարզէ մարդոց ընթացիկ իմաստութիւններուն: Ութսունը տարիքն է համրիչին, բազկաթուրին, tisaneներուն, գէշ աչքին ու խուլ

յամառ հաղերուն: Գարեգին Յովսէփեան ութսունէն վեր, կը կարդայ աւելի քան իր քարտուղարներուն բոլորը միասին, կը տեսնէ (ձեռագիրն է աշխարհը անոր տեսողութեան) օրուան մէջ, յաճախ աւերակ մագաղաթներու ծակուծակներուն, ցնցեղէն բզկուածած կողքերուն, միշտ այդ ութսունամեկի աշխարհով, այնքան բան որքան թերեւս պիտի չընէր երիտասարդ մասնագէտներու փաղաք մը ձեռագիրներու հանգքերուն խորը: Ասպարէ՞զ: Տաղանդ: Առաքելութիւն, — որպէսզի մեր օրերն ու արդիւնքները իրար պաշտպանեն:

Գարեգին Յովսէփեան իր աշխատանքը աւելացած է ու արդիւնքը իրագործած՝ մշտավառ, գրեթէ կատաղի սիրոյ մը մէջ: Դպիլ, իր նիւթերուն ճամբով, իր զգացումներուն խոնարհագոյն իսկ լարին, կը նշանակէ այդ մարդը հանել գրոհի: Առանց իր գիտութեան, թերեւս ընդդէմ ալ իր կամքին, անիկա ինքզինքը կը գտնէ արձակուած: Ու տառապագին բանէ է հետեւիլ անոր միշտ կենդանի նայուածքի fondին՝ արշաւը մարդերուն, թիւին, բանակները ծանօթութեանց, անուններու, մանրամասնութեանց, հզօր յառաջխաղացքը մշտածուցներուն, բաղադրութեանց, միբձեցումներուն, ճշտուցներուն, — բոլորը իրար հրելէն, իրարու փաթթուած, հեռապառ իթիթի մը մէջ բոլորէ մը գտնէ զխաղաղութեան գաշտին ուրուանալու, այնքան որ լեզուն, այսինքն բառերով նուաճումը այդ ամենուն, կը վերածուի յստակ տառապանքի: Ու կը տեսնեն որ յոնքերը կը միջամտեն մերժելու կամ կանչելու աս ու ան գէշքը: Ու կը տեսնեն որ ձեռքերը կ'ելլեն-էլլեն, ճամբու դնելու կամ իր մօտ ունենալու համար աս ու ան փառքերուն անցքերուն վկայութիւնները: Ու կը տեսնեն որ ոտքերը կը մանեն շարժումի, մտածումի ետեւէն, տանելու, թռչնելու ութսունամեկի իր մարմինն իսկ գէպի գրախոսները իր տարփանքին: Ասիկա կիրքն է, որ երբեմն մեզ կը ծածկէ մեզմէ, մեր բուն իրականութեան, մեր պաշտօնին պահելով մեր բոլոր կենսունակութիւնը, մեզ զրկելու կ'անքնքիւն ու աշխարհին նոյնիսկ անմերժելի, անցիկի պարագեղուն:

Երուսաղէմի մէջ ան օրական տասներկու ժամ կը գառնայ ու կը գառնայ սե-

զանէ սեղան, բոլորն ալ կբեկու չափ ծանրաբեռն անցեալին սիրելագոյն փշրանքները պարունակող ձեռագիրներով: Իր ուրախութիւնը, իր մանրանկարներուն հետ որոնց շնորհն ու գեղեցկութիւնը բացատրելու ատեն արտի, երիտասարդութեան զարմանալի թարմութիւն կը գտնէ, անշուշտ առանց գիտնալու: Օ՛ր, զգլխիչ միսքիք ձեռագիրներու էջերում բանտուած սուրբերուն, սրբուհիներուն: Օ՛ր, լացընող տըրտմութիւնը զարգանկարներուն խորը թագնուած արտառուչ ոճին որ հայ գէժքին հոյն կարծես, գոյներու թեւով նստած՝ գիծերուն հանգոյցը վերածելու ազգային կերպարանքին: Ան ինչ յուզիչ խանդաղատանք է որ կը տաքցնէ այդ մարդը, երբ կը թելադրէ, կը ճշդէ, կը սրբագրէ, զարմանալի արագութեամբ, ձեռագրի մը մասնայատուկութիւնները առանց նայուածքի նպատին անգամ միակտուր արձանելով ոչ-մասնագէտ հետաքրքրի մը հասողութեան: Ըսես՝ անոր միտքը ունենար մասնաւոր զգայաբանք մը գիրերուն հոտը առնելու, այնքան իր թափանցումը կը գործէ արագ:

Այսպէս է ապրիւր այս մարդը, պատանութենէն մինչեւ արեւոյթը, ծերութենէն ալ անգին, հալածական իր նիւթէն, հիբնոսացած ու փակ աչք՝ ուրիշ ամէն ապրումի ուր չըլլար իր զերագոյն իրականութիւնը — կիրքեռն կիրք, այսինքն մարդը տեսնաւորող, ոճաւորող, զայն իր ձաւատագրին դատապարտող հոգեղէն հուրքը որուն մէջ, իբրեւ քուրայի մը, կը նետենք մեզ հալածող, հարուածող, խանդավառող, նոյնիսկ սպաննող բոլոր ներքին ու արտաքին ազդմունքները: Առաջին բլանի անձնաւորութիւնները բանուորներն են. այդ կիրքին: Գարեգին Յովսէփեան, անուշիկ պատրանքի մը մէջ, անոր տուած է նոր տարազ մը,

— հայ հոգու սեղծագործ ուժը, բառերու փոքրիկ զրութիւն մը ասիկա, բայց անոր վաթսուէն աւելի տարիներուն cosmique խորհրդանշանը մտնէ զիտողին: — Էդ սեղծագործ ուժին գուք կը հանդիպիք, իբր բառ, իբր կերպ, իբր իմաստութիւն ու դաւանանք, անոր գրուած ու չգրուած բովանդակ գործին գրեթէ ամէն երեւոյթուն: Առաջին իսկ չփուսին, ստիպուած էի մտերմանալու այդ կախարդական բանաձեւին, այնքան շուտով անիկա կը դառնայ յաճախանք, անոր գրական յորինումները, առօրեայ, նոյնիսկ գործօնական խօսակցութիւնը, քիչ մը տաք ոլորտի մը մէջ աս ու ան արժէքէն ջատագովանքները, հանդիսարանութիւնները, եկեղեցիներու ատենաներէն Աստուծոյ Բանը հաւատացեալներուն մատուցանելու իր պաշտօնական պարտքը մէկ ու նոյն կերպարանքին, չըսելու համար կաղապարին վերածող: Երկու էջ իրմէն, պարզագոյն ինչպէս խըրթնագոյն ձգտումներու ծնունդ, երկու տեսակցութիւն ու գուք կը համակուիք փաղաղի բանով մը,

— հայու սեղծագործ կարողութեան պարծուր, գործածելու համար արեւելահայ սիրական տարազը: Մեր պատմութիւնը, — աւելի անդին, պիտի գտնէք որ, Գարեգին Յովսէփեան առաջիններէն մէկն է այս բառը փոխակերպելու մեր մօակոյրքին — ուրիշ բան չէ եթէ ոչ նախընտրաբար հայու ստեղծագործ կարողութեանց կրկնող, արձակարանը: Ու այս՝ հաւատումը ձայն մը չէ սա մարդուն շրթներէն, սանկ ու նանկ, նազիկ-սուզիկ գեղագէտ-գիտական գաղղախորձակներէ արտահանուած, այլ — հզօր կիրքը, պաշտամունքի հաւասար եռանդը մարդարէին:

Բ. ՕՇԱԿԱՆ

(Մընջեւել յաւերտի)

ԲՆՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ**ՆԵՐՍԵՍ ԼԱՄԲՐՈՆԱՅԻ**

Գ. — Եկեղեցական կարգ ու սարքի, Խորհուրդներու, մանաւանդ ներառնական կեանքի ուղղ. — Յիշել Սեւ Լեւոսն Մեծ վանքերը այդ դարուն, ձգուած ուղղակի իր տեսութեան — իր մեղի կտակած կտորները թէն հատուածական, բայց կը կազմեն կարելի նշմարներ իրականութեամբ բարասուն, պատմութեան համար չափազանց թանկ, Ոչ մէկ հեղինակէ այսքան ապրուած (vécu), յատկանշական փոքր գրութիւններ, փոքր տողութիւններ մենք ունինք մեր հին մատենագրութենէն: Ըսեր եմ տեղ մը Մագիստրոսի յիշուեալ նամակներէն ընկերութեան մը պատկերը չի չինուիր մեր մտքին մէջ: Լամբրոնայի Պաթարագի շուրջ, քահանայի մը ուղղած իր պղտիկ մէկ պատասխիկէն դատակարգ մը ամբողջ կը սեւեռուի մեր մտքին մէջ: Մեղք որ կրօնական իր եռանդը կարմիր շուրջառի մը պէս ձգուած մնայ ընդմէջ իր և աշխարհին: Այլապէս մենք կ'ունենայինք մեր ԺԲ. դարը, մեր Միջին դարը, մեր կիլիկեան հարստութիւնը, մեր եկեղեցիին իմացական գէշմը անհաւասարելի պայծառութեամբ:

Թ Ե Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Դ. — Կ'առաջարկեմ ձեզի իր անձը, գործին չափ մեծ ու գեղեցիկ — աւելորդ է վերլուծումը. — Քիչ բան ունիմ այս մարդուն աւելցնելիք: Բանաստեղծ մը է, չի նող մը է: Արտաքին յարաբերութեանց մարդ, չէ կրցած իր ժողովուրդին ալ ըստալ ընել այն հեռահայեաց դարերու իշնող հայեցողութեամբ (contemplation) որով կ'ուզենք զգեստաւորել մեր հին պատմութեան մէջ հոյունագետները, Մեսրոպ, Սահակ, Օձնեցի ևն: Չեմ գիտեր ինչո՞ւ իր այնքան բարձր ու ազնիւ տուրքերէն ձառաւորանեաց եկեղեցին չըլլայ շահած առնուազն արեւմուտքի երկու մեծ եկեղեցիներուն բարեացակամութիւնը, իսլամ ծո-

վուն մէջ նետուած մեր ժողովուրդին: Կրնայ առարկելի որ մեր թերութիւնները կան որ կը վարեն մեզ մանաւանդ մեր մեծ անձնաւորութեանց ընդմէջէն: Կրնայ ըլլայ: Կ'երեւակայեմ զինքը Հոռոմի գահին վրայ: Անոնց եկեղեցին հաւանաբար իր մեծագոյն պագերուն քովը դէէր անոր անունը: Կը հաւատամ այս ըսածին: Իր դաւանաբանական գործէն անկարող եմ մասնագիտական տեսութիւն մը, հայ եկեղեցոյ իմաստասիրութիւնը խտացնել — յիշել Շնորհալին — իր ճիշդութեամբը մէջ որքանը թարգմանածոյ և որքանը ինքնագիր: Էնք կրնայ վճռել: Ըսի թէ տրամաբանութիւնն էր տիրականը իր մէջ: Այս վճռը իր ոճին տպաւորութիւնն էր իմ վրաս: Չեմ կարդացած իրմէ գրուածք մը ուր մտածումը ինքնին պարտադրէր ինքզինքը առանց հոռոտութեան և զգայնութեան նպաստին:

Գործին քաղաքիւնը կամ կեիւր. — Յետակ է, այդ զգայնութեան տեսակէտով, ժամանակին գերազոյն տաղնապը, եկեղեցիներու միութիւնը — Շնորհալիով սկսուած — որ կը շարունակուի իրմով, առանց լուծումի մը յանգելու: Քաղաքական որոշ գունաւորում մը կայ այս մարդուն գործունէութեանը մէջ: Իր նամակներն ու թուղթերը որոշ հասկացողութեամբ մը կը գրահանեն մեր միտքը կիլիկեան և հայաստանեան ուղիւնէն: Իշխաններ, եկեղեցականներ, սոսկական անհատներ, երբեմն հոգեկան գրուալ, բանաստեղծական որոշ զգացողութիւն — անտանելի տաղաչափ մըն է երբ մուսաներուն բարբառը կը փորձէ, կարծես թէ իր ամբողջ զգայնութիւնը յատկացուցած է իր արձակին — թոյլք և երեւակայութիւն մանաւանդ անձին իր շեշտը զայն կ'ընեն ամէն ժամանակներու համար շահեկան մարդ: Չմոռնալ որ ամէն հալածուող մարդոց նման անոր յիշատակն ալ գեռ է հանգչած: Անիկա մէկն է այն քիչերէն որուն նուիրուած հատոր մը մէկ քանի յատկանիշները պիտի գտնէր հայ հաւաքական հոգեբանութեան: Անոր մէջ ըզգացի մեր ժամանակներու անձնուէր եկեղեցականի մը կիրքն ու զգայնութիւնը: Առանց վարանելու կը յիշեմ հոս անոնքը Խրիմեանի:

Լեզու. — ԺԲ. դարու գրական վերա-

ներողութուն — Արծաթի դար որակուած — արծաթին վրայ է որ երեւան կուգայ ամեւնէն աւելի ուշագրաւ կերպով: Ու այդ արծաթին ամենէն մեծ գործաւորը առանց վարանելու կրնամ անուանել Լամբրոնացին: Ըսի թէ նախագաւթութիւնը մանուածապատ (torneux) էր, ըսի կ'ուզէի թէ իմ մտածէր: Ու երբ մտքի առջեւ ունեւնաք անհուն դժուարութիւնը մեր հեղինակներու Ե. Գարէն սկսեալ, մտածման ատակ գործիք մը ճարելու, այն ատեն կը հասկնաք թէ ինչ առաւելութիւն է իր մօտ այդ ամուր, հիմնականով պաշտպանուած ու աւելորդէն զերծ գործիքը, որուն մէջ երբեմն երբեմն, ժողովրդական տարերբ, գլխաւորաբար աշխատարարի յոգնակի մասնակներ, բառեր, օտարներէ փոխադրումներ, ունին բանասիրական որոշ տարողութիւն: Շատ շահեկան պիտի ըլլար իր թարգմանութեանց վրայ ուսումնասիրել լեզուի հարցը իր մօտ — այդ բանը ըրած են Վիննանացիները Ե. Գարու հեղինակներուն, Դուրեան Սրբազան շատ չահեկան բաներ ըսած է այդ թարգմանութեանց առիթով: — Լամբրոնացիի թարգմանութիւնները հայոց հին լեզուին յեղաշրջումէն պատմող շատ մասնաշաղկապութիւններ կ'ենթադրեմ թէ կը ծրարեն իր գործը: Մեր բանասիրութիւնը պեղումի ընդարձակ դաշտ մը ունի այդ մարդուն գործէն:

Քիչ մը ծանրաշարժ, ոչ դաշն, նոյն իսկ անկիւնաւոր, չըսելու համար խորդ ու բորդ այդ լեզուն իր շունչովը, կառոյցովը մտածումը նուաճելու յայտնի փանքովը զգացումներէ մթերեալ մշտագոյ շերտութեան մը, մեր մշակոյթէն պահ է:

Գործիք սեղը մեր Մասեմադուրեան մեջ. — Լամբրոնացի անոնցմէ է որոնց անձը աւելի մեծ է քան թէ իրենց գործը: Այս վերջու տարածել նաեւ մեր պատմութեան և զբաղանդութեան ալ վրայ հաստատապէս: Անհամարաւոր կերպով ժիր, անձանձիր գործունէութեան այս հսկան իր անունը մեզի հարկադրող բացառիկ գործ մը չէ կտակած մեր հին Մատենադրութեան: Ճաւ է անշուշտ այս դատաստանը: Բայց չի դադրիր իրականութեան արձագանքը ըլլալէ: Արդի սերունդը այդ մարդը պիտի չփնտռէ ճանշնալու համար Արծաթէ դարու մեր զբաղանքութիւնը: Բայց պիտի սիրէ իր անշուշտ

խառնուածքը, իր մշտողգիւն անձնաւորութիւնը, հեռահայեաց իր ասորժանքերը, սուր, բիրտ իր եռանդը, կատաղութիւնը նոյն իսկ, բայց պիտի վարանի իր գործին առջեւ, որ թէ և իբր քանակ ունի որոշ տարողութիւն, բայց իբր որակ կ'ընկղմի միջինին մէջ իր ժամանակին: Ըսի թէ բանաստեղծ մը չկար իր մէջ: Ըսել կ'ուզէի թէ մեր ցեղին զգացման գոհարներէն պատահակի երեւցող փառքեր — կ'ակնարկեմ Շարակնոցի գոհարներուն — չպատահեցին իր յիշատակը իրմէ վերջ: Սրէկ կարգացի Աստուածածնայ վրայ իր ներդրեանը վընդ հսկան դատումէ մը առաջ: Քոր բնկում մը առթեց ատիկա ու կարօտակի յիշեցի մեծ ճշմարտութեան որով հայոց եկեղեցւոյ զբաղանդութեան մէջ Աստուածածնայ նուիրում ամէն պատահիկ տունուազն զգացմամբ, խորունկ մարդկայնութեամբ մը թրթռուն բանաստեղծութիւն մը կը պարունակէ — հրաշք մեր «մեծացուցէ ճնշուն» — յիշեցի դարձեալ Բան ԶԱ. Նարեկին, Աստուածածնայ հօր մաղկանք Եւսարդ» — Լամբրոնացի իր այդ ընդարձակ ներդրոյն մէջ իր մերկութեան դժբախտութիւն է որ կ'ուզէ իրագործել: Ու նոր չէ որ քննադատները — հիները այդ անունը իբրեւ մեկնիչ գործածեցին արդէն — զըժբախտ ստեղծողներ, առնուազն անկարող պահանջիտներ եղած են:

Իր անձէն դուրս, որուն կ'երթայ իմ հիացումս, ունիմ գովեստի խօսք իր նախադասութեան գնացքին վրայ որ իրեն պատկանելուն չափ դարուն ալ նկարագրին է: Մեր լեզուն այդ շրջանին քաղաքական գործիք մըն է գրեթէ և կենդանի, իրաւութեան արեւմուտքի հետ չփման մէջ, թաթափած քիչ մը շատ նենգ ազդեցութիւնը յոյնի որ քաղցկեղը եղաւ հայ գրականութեան ամբողջ դարեր, արգիլելով անոր կեանքը, թերեւս ազդեցութեանէն ազատելով զարձակ առարա-արարական ճնշումին որ մեր միտքը նուաճում արեւմտ:

Մատենադրութեան մէջ իր նեղ տեղը սակայն չէ դադրած խնդիր ստեղծելէ: Մանաւանդ ժԹ. դարուն հասկնալի նըպատակներով, երբ մեր կաթոլիկ վարդապետները այդ մարդուն մէջ մեծ զբաղէտ մը կը դաւանին: Մեր սերունդը անոր անձը

ՆԱԽԱՐԱՐԻ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ

ՄԵԾԱՑՈՒՍՑԷ ԴԱՐԱԿԱՆՆԵՐ

Մեր եկեղեցիին մէջ գործածուող Շաբաթակնոցը կը պարունակէ 55 կանոնական Մեծացուցեցներ միայն, ինչ որ շատ չնչին թիւ մը կը ներկայացնէ Հարցերու մեծ թիւին — 190 — համեմատութեամբ: Այս իրողութեան պատճառն ան է որ հին ժամանակ Մեծացուցեցն կ'երգուէր միայն կիրակի օրերը Իւղաբերից կարգին մէջ, և ոչ թէ ամէն օր ինչպէս հիմա: Այս 55 Մեծացուցեցներէն 40 հասր կը վերադարձին Մովսէս քերթողի, որ կը նկատուի Յարուսեան Հարցերուն հեղինակը:

Կանոնական Մեծացուցեցներու փոքր թիւին բաղդատմամբ ուշագրաւ է մեծութիւնը թիւին. պարզական Մեծացուցեցներու — 60 պատկեր — զոր Ս. Էջմիածնի միաբաններէն Սահակ վրդ. Ամատունի ձեռագիր Շաբաթակնոցներէ քաղած և հաստատակա՞ծ է 1911ին, ի վաղարշապատ (Հին և Նոր Պարականոն կամ Անվաւեր Շաբաթակնոց):

գնահատելէ ետքը, անոր գործը կը դարձնէ իր ժամանակի ընդհանուր միջինին: Պիտի չկարդանք զինքը դժգոյսով բախտին համար որ կը սպասէ ամէն մեկնիչի: Առանց ըստեղծագործ արդիւնքի մենք պիտի չլիջիմք ոչ ոքի այն արգար փառքը որուն իրաւունքը ունի ամենէն հասարակ քահանան որ կը ստեղծէ: Տարօրինակ է որ մտածած չլլալս դրականութեան մարդ մը, որ գերը գործածեց իր համոզումներուն ի պաշտպանութիւն: Տարօրինակ է որ իր ժամանակի ամբողջ մշակոյթները հիմնովին վերածանա՞ծ այս մարդը — կ'անարկելով լատին ու յոյն մշակոյթներէն իր հմտութեան Փրպլի վայելչութենէ դուրս բան մը հասկցած է չլլալս: Ներսէս Լամբրոնացի շատ գեղեցիկ է գրեթէ մըն է:

(4)

Թ. ՕՇԵԿԱՆ

→ ԿԵՐՁ Ի ←

Ս. Աթոռոյս Զեռագրատան թիւ 503 Շաբաթակնոցը կը պարունակէ բազմաթիւ անտիպ շաբաթականներ, որոնցմէ Յովհաննէս Սարկաւազ վարդապետի գրած Դեռնդեանց ալմանիքն է շաբաթական ժամանակին հաստատակաւցաւ Սիոնի մէջ (1941 էջ 74-75): Այս անգամ կը ներկայացնենք տասնեակ մը ընտիր Մեծացուցեցներ, առնելով նոյն ձեռագրէն, թուղթք 37-45, որոնք իրենց լեզուով, տաղաչափութեամբ և բովանդակութեամբ կը նմանին մեր հնագոյն շաբաթականներուն:

1. ԱՁ. — Մայր Աստուծոյ Խաչելոյն տըրտմաւ Մարիամ, անա ցընծայ() և զուարճացիր, քանզի յարեաւ փառքըն հօր այսօր որդին քո միածին, ըլլեց մեծացուցանեմք:

Երկնաւոր թաղաւորին թաղեցելոյ մայրը թաղծեալ, այսօր բերկրեաց ուրախութեամբ. քանզի յաղթողը զօրութեամբ կոխեաց զզօրութիւն մահու և զբժոխաց, յառնելով ի մեռելոց, ըլլեց:

Կուսութեամբ կընքեալ ծնող միածնին, նորահրաշ քեզ աւետիք. քանզի անհրաժեշտութեամբ մեռելոց կընքեալ վիժով այսօր յարեաւ, զհոգիս մարդկան լուստարեաց, ըլլեց:

2. ԻՁ. — Ուրախ լիբ աստուածածին տապանակ աստուածընկալ, որ ծննար զանըսկիզբէն բանն. օրհնութեամբ երգով ըլլեց մեծացուցանեմք: Խընդայ() տաճար և առաքատ անըսկընակից որդւոյն, որ եղբ պարծանք կուսութեան մարդկան. օրհնութեամբ:

Բարեխոսեալ վասըն մեր անդադար աստուածածին, որ մայրդ ես և աղախին Քրիստոսի. օրհնութեամբ:

3. ԲՁ. — Որ զբանն Աստուած յորովայնի քու՞մ ընկալար, և ծննար ըզնա մարմնով աստուածածին. օրհնութեամբ երգով ըլլեց մեծացուցանեմք: Որ զհուրն Աստուած մարմնով ի գիրկըս քո բարձիւր մորենի անկիզբի տիրամայր աստուածածին. օրհնութեամբ:

Որ ըզհացըն կենաց քաղցեալ բնու

թեանըս շնորհեցեր, և նըստելոց ի խաւարի լոյս ծագեցեր աստուածածին. օրհնութեամբ.:

4. ԲԿ. — Սիւն լուսոյ և ամպ լուսեղէն սուրբ կոյս, որ զթագաւորէն հրեղինաց ի քեզ տարեալ կրեցեր. զքեզ մեծացուցանեմք աստուածածին կոյս:

Աթոռ քրովբէական էին սուրբ[ը] կոյս, որ զանտանելին արարածոց ի գիրկըս քո բարձեր, զքեզ մե.:

Անարատ տաճար բանին Աստուծոյ սուրբ կոյս, որ նստելոցս ի խաւարի լոյս ծագեցիր. զքեզ մե.:

5. ԲԿ. — Մայր լուսոյն անարատ կոյս Մարիամ օրհնեալ սրբուհի:

Ձանըսկիզբն բան[ն] հօր ի քեզ կրեցեր լուսեղէն տաճար:

Ձքեզ տղաչեմք անդադար բարեխօսեա վասն անձանց մերոց:

6. ԳՎ. — Լոյս և լուսածին ամպ Մարիամ, որ ըզցօղն անմահութեան ի ցամաքեալ քնութիւնս հեղեր, գերազոյն քերովբէիցն ի վեր քան ըզհրաշս, օրհնութեամբ ըզքեզ (մեզ) մեծացուցանեմք:

Քերովբէական աթոռ Մարիամ թագաւորին յաւիտենից եղեր կայարան, վեհազոյն սերովբէից լուսեղէն խորան, ի քեզ կրեցաւ հուր աստուածութեանն. օրհնութեամբ.:

Քե լուսաւորեցան արարածք որ ծընար զանըսկիզբն բանն, որ ազատեաց զազգս որդ[ւ]ոց մարդկան ի ծառայութենէ մահու. օրհնութեամբ.:

7. ԳՁ. — Ձանապական կոյսըն Մարիամ, զնախամօրն երկանց բարձօղն օրհնութեամբ մեծացուցանեմք:

Ձանհարսնացեալ կոյ[ւ]ն Մարիամ, զանըստուեր լուսոյն ծագօղն օրհնութեամբ.:

Ձարեբանեալն ի վերին զօրաց, զերեւելն ի վեր քան ըզքերովբէսն. օրհնութ.:

8. ԳՅ. — Մայր լուսոյ լուսեղէն տաճար, որ ըզլոյսն անճառելի ի քեզ կրեցեր անվայրափակ, զոր երկինք ոչ բաւէին տանել, յարգանդի քում

ժուժկալեալ, հոգեւոր երգով ըզքեզ աստուածածին մեծացուցանեմք:

Մայր լուսոյ անաւոր քերովբէից, սրովբէից զանտեսն իւրեանց մարմնով ի գիրկըս քո բարձեր, որ նըստի ի քերովբէս երկըրպագի ի հրեշտակաց. հուգեւոր երգով.:

Մայր լուսոյ ծառ կենաց անմահ պըտղոյն, որ ի խաչին բեւեռեցաւ եւ ի գերեզմանի եղաւ, այսօր յարեաւ աստուածապէս եւ ի յերկինքս համբարձաւ ուստի իջեալ եղեւ յառաջ. հոգ.:

9. ԴԿ. — Աստուածածին Մարիամ արփական լուսոյն բնակարան, որ ծընար զբանն Աստուած որ ի խաչին բեւեռեցաւ, հոգեւոր երգով ըզքեզ մեծացուցանեմք:

Որ բարձեր ի քո գիրկս զնըստեալն ընդ (յ)ալմէ հօր, որ եղաւ ի սիրտ երկրի վասըն մերոյ յանցանաց, հոգ.:

Որ գիեցուցեր կաթնասուն զանաւային կենաց բաշխողն, որ յարեալ ի մահելոց և զտիեզերս լուսաւորեաց. հոգեւոր.:

10. ԴԼ. — Մայր Աստուծոյ Մարիամ անեղ բոցոյն բնակարան, բարձող բանին բարձրելոյ ծագող լուսոյն ճշմարտի. օրհնութեամբ ըզքեզ ամպ թեթեւ մեծացուցանեմք:

Երկինք ի յերկրի յայտնեալ աթոռ քրովբէ Մարիամ, որ բարձեր ի գիրկըս քո ըզնըստեալն ի քերովբէս. օրհնութեամբ.:

Ոնդա(յ) Մարիամ անեղ բանին բնակարան, մարգարէից հանդիսարան, խաւարիս յուսոյ հաստատութեան. օրհնութեամբ.:

Հրատ. Ն. Վ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ՊԵՏՄԱԿԱՆ

ԿԻՆԿԵԱՆ ԱՄՐՈՑՆԵՐ

ԿՈՌԻԿՈՍ

1373-ին, իր Պարթևէմի զաւակին հետ մաս կազմեց խնամակալ մարմնոյն՝ զոր այդ միջոցին Կիպրոսի մէջ վար դրուած էին Ե. Թադաւորը առժամապէս կարգած էր, սպասելով Կիլիկիա վերադարձին: Յաջորդ տարին, իր Թադաւորութեան օրն իսկ, որ տեղի ունեցաւ 1374 Սեպտ. 14-ին, Սոսյ Ս. Սօֆիա եկեղեցիին մէջ, Լեւոն Ե. իր իսկ ձեռքով ասպետ կարգեց իր մօտ ապրած իր միւս հաւատարիմ պաշտօնատարներէն մին, Սոհիէ Տուլզարը՝ զոր նշանակեց Կոռիկոսի կոմս և հայոց արքունի մարաշախտ և որուն կնութեան տուաւ իր հարազատ հօրաքոյրը՝ Եւփիմէ իշխանուհին, որ ինչպէս տեսանք Պետուհտ Լուսինեանի այրին էր: Դիտելի է որ Լեւոն Ե. Կիպրոսէն մեկնելէ առաջ կ'երգնուէր որ Կոռիկոսի զոյգին պիտի իշխանի և ո՛չ թէ քաղաքը՝ որ մեծագոյն մասով հայաբնակ էր: Ճինովացիք կը կասկածէին որ մի՞ գուցէ Լեւոն փորձէ վերստին տիրանալ քաղաքին:

Սրբ Կոստանդին Թադաւոր սպանուեցաւ, Սիսի կաթողիկոսն ու մեծամեծները յատուկ պատգամաւորութեամբ գիր զրկեցին Կիպրոսի Պետրոս Ա. արքային խնդրելով որ հաճի համոզել Լեւոն Լուսինեան իշխանը որ տէր և Թադաւոր ըլլայ հայոց Պետրոս և Լեւոն քանիցս խորհրդակցելէ յետոյ որոշեցին որ մինչև Ճենովացւոց և Կիպրոսի միջև զոյութիւն ունեցող պատերազմը չգաղղի, Լեւոն Կիլիկիա չմտնէ, ստանձնելու համար հայոց Թադաւորութիւնը: Պատգամաւորները զայս լսելով մեծապէս ուրախացան և հրաժեշտ տանելով Լեւոն իշխանին, իբրև իրենց ապագայ տէրը, գնացին Քերենիա նաւահանգիստը, Լեւոնի տուած զինակրին և Մանուէլ սուրհանդակին հետ և հոն գտան նաւը՝ մեկնելու կազմ ու պատրաստ ու նաւ մտնելով հասան Կոռիկոս: Դժբախտաբար, սակայն, Կոռիկոս հասնելուն իմացան որ Սարափ-

նոս մեծ զօրավար մը, Ասորոց Բէյդէմուր օստիկանը, Պաղտատի իշխանին զօրութեամբ, պաշարած էր Սիսը, որով պատգամաւորները չհամարձակեցան ցերեկ ատեն քաղաք մտնել, եւ ութը օր միայն գիշերները քալելով հասան Սիս, անցնելով քաղաքին գէմ բանակող զօրքերու առջևէն ու առաւօտուն քաղաքի պարիսպին վրայ կանգնեցին արքունի դռը:

Ճենովացիք Կիպրոս գալով պաշարեցին Պատմակուսդան և դաշինք կնքելով տեղական իշխանութեան հետ, քաղաք մտան և Կիպրոսի ազատանին բռնեցին, ասոնց հետ նաև Լեւոն իշխանը, իբր կամակից Պետրոս Ա. Թադաւորի սպանման, որով իրենց ազգականն էր, և բոլորն ալ արգելափակեցին Պատմակուսդայի գղեհանի մէջ, Կիպրոսի այլ մեծամեծներու հետ: Ճենովացի աւագանին, բազմաթիւ հետաքննութիւններէ վերջ, երբ իրազեկ եղաւ որ Լեւոն անպարտ էր Պետրոսի սպանման մէջ, նախկին էլիոնոր Թագուհին հետ խորհրդակցեցաբար, որոշեցին որ Լեւոն ճեղուղական բանակին 36,000 կիպրական արծաթ դահկան տուգանք տայ, և յետոյ կանխ Կիլիկիա՝ երբ որ ուզէ Լեւոն ամրոց զրկեց Նիկոսիա, իր մօրն ու կնոջ՝ որ ծախելով իրենց բոլոր իշխանական կարասիներէն ու զարդերը հայթայթեն պահանջուած գումարը, որ հազիւ թէ մէկ հինգերորդով գոյացաւ սակայն ու երբ վճարուեցաւ պահանջուած գումարը, Լեւոն մեկնեցաւ Պատմակուսդա բերդէն՝ ուր արգելափակուած էր ուրիշ աւագանիներու հետ: Լեւոն շատ ազաւջեց Ճենովացի ծովակալին որ թոյլատրէ իրեն Կոռիկոսի բերդը երթալ բնակելու կնոջն ու մօրը հետ և հոն անցնել ամրոցը ձմեռը, և ամրան երթալ իր աշխարհը, Կիլիկիա: Նոյն տարիներուն Կոռիկոս կը գտնուէր Ճենովացիներուն ձեռքը, Լեւոն այսպէս ծրագրած էր, վասնզի Ճենովացիք սկսեց ինչ շատ քարիք հասցնել Կիպրոսի մէջ, մանաւանդ որ Կոռիկոս մնալով շատ զուրուքեամբ կրնար յաճախակի լուրիւր ստանալ Կիլիկիայէն:

Մովակալը ճենովացի այլ պաշտօնատարներու հետ խորհրդակցելով ի վերջոյ թոյլ տուաւ Լեւոնի օր անցնի Կոռիկոս: Բայց Կիպրոսի նախկին Թագուհին՝ էլիոնոր Արագունացին երբ այս բոլորը լսեց, արգի-

լեց Լեւոնի մեկնումը, և իր ներկայութեան կոչելով Լեւոնը, ըսաւ անոր.

— Դիտեմ որ Կոռիկոսի բերդը հայոց թագաւորութեան կը պատկանէր և թէ ահա իր բնակչութեան մեծագոյն մասը հայեր են, Այժմ դու Հայաստան կ'երթաս արքայական թագը գնելու և որովհետեւ կրնայ ըլլալ որ իշխեալ բերդը երթալով, բերդին իշխանութիւնը ձեռք առնես և ամրոցը քեզի համար պահես, այս իսկ պատճառով կ'արգիւնմ երթդ:

Արդարեւ հայերը Կոռիկոսի տիրած էին մինչև 1363 Յուշուար մէկ: Լեւոն անկեղծութեամբ պատասխանեց որ միտքէն չէր անցներ բնաւ Կոռիկոսի տէր դառնալ և կամ տեսալէս հոն մնալ, վասնզի ամրոցը ուէ կարեւորութիւն չէր ներկայացներ իր թագաւորութեան համար, ութօրեայ ճանապարհով հեռու գտնուելով Սիսէն և թէ զայն պահելու գծաւարութիւններուն համար էր որ հայոց թագաւորները լքած էին զայն: Բաւական ընդդիմութենէ յետոյ թագուհին հաճոյ եղաւ որ Լեւոն Կոռիկոս մեկնի, միայն թէ պիտի երդնուր որ բերդին մէջ պիտի չմտնէր, այլ պիտի բնակէր զղզիին գղեակին մէջ, որ ինչպէս տեսանք, չինուած էր ծովուն բացերը: Լեւոն չմեկնած էլ իրենոր թագուհիին տուաւ Կիպրոսի մէջ ունեցած իր աւատը՝ որ տարեկան հազար զանկան արծաթ եկամուտ կը բերէր: Ասկէ զատ երդման խոստացաւ ծովակալին որ 10,000 Փլորին պիտի զրկէր երբ Կիպրոս վերադառնար:

Լեւոն իշխան հրաժեշտ առնելով Կիպրոսի թագաւորէն, էլիոնոր թագուհիէն և ձենովացիներէն, Կոռիկոս երթալիք նաւ մը խնդրեց և անոր մէջ գնելով իր գոյքերը, կարասիները, պատանակաւ քարերով և մարգարտով զարդարուած ոսկեղէն թագ մը՝ որ կնոջը սեպհականութիւնն էր և վերջապէս ինչ որ ունէր, ճամբայ ելաւ, պախնաւով որ այդ բոլորը եթէ Կիպրոս թագուհի ձենովացիք պիտի գրաւէին, Հակառակ անոր Լեւոնի ընտանիքին կը պատկանէր, Կարոլոս Հորերթիէ անուն ասպետ մը որ թերեւս պատահմամբ միայն Լեւոնի գոյքերուն նաւ գրուելու տեղը կը գտնուէր, զաղտագողի գնաց լուր տուաւ ծովակալին և սա իսկոյն հրաման ըրաւ որ Լեւոնի բոլոր գոյքերը նաւէն դուրս հանեն: Մո-

վակալը գրաւեց ո՛չ միայն ոսկեղէն ու արծաթեղէն զարդերը, այլև ոսկեկուռ թագը: Լեւոն պատահած գոթախտութիւնը հաղիւ լսած, փութաց ծովակալին մօտ և խնդրեց որ իրեն վերադարձուն իր թագն ու բոլոր ունեցածները՝ զորս իր հրամանովն էր միայն որ Կոռիկոս կը տանէր, աւելցնելով որ եթէ չարտօնուէր գանոնք միասին առնելու, ուէ միջոց պիտի չուներնար Կոռիկոսի մէջ ապրելու ու պիտի տառապէր անտանելի աղքատութեան մէջ, ստիպուած ըլլալով չորս տարի անցընել հոն, մինչև որ պարնաւ կարենար Կիլիկիա անցնել: Ու կրկին թախանձեց որ իրեն վերադարձունէին իր գոյքերը, Թէն ի սկզբան ծովակալը չուզեց կատարել Լեւոնի խնդրանքը, բայց անոր կրկին թախանձանքներուն վրայ, յօժարեցաւ յետ վերադարձնել բոլորը, բացի ոսկի թագէն՝ զոր Լեւոն վերստին գնեց մեծ դոճաւարութեամբ, այս անգամ ալ յակինթի մը պակասով՝ որ ճակատի քարերուն մէջ ամենէն պատուականն էր: Ասոր վրայ Լեւոն աճապարեց որքան կարելի էր չուտով փութալով գոյքերը և առանց այլեւ յապառ, միայն առած կինն ու մայրը, Զաւակուղայէն մեկնեցաւ դէպի Կոռիկոս, ուր հասաւ անփառ 1374 Ապրիլ 2-ին, Փ: Զատիկի օրը:

Լեւոն երբ Կոռիկոս հասաւ, տեսաւ որ Տարսոն քաղաքը Պաղատաի սուլթանին ձեռքն էր և կը կարծուէր թէ Հայոց Կոստանդին թագաւոր քաղաքը մատնած էր սուլթանին, անշուշտ կամ առ ահի և կամ հաճոյ թուելու համար անոր: Լեւոնին իմացուցին որ Տարսոնի մէջ հազիւ երեք հարիւր չափ մէմուլը զօրքեր կը գտնուէին և թէ քաղաքին բոլոր բնակիչները հայեր էին: Խորհեցաւ հաղարնոց գունդ մը կազմել և փորձել զբաւել քաղաքը, վասնզի կրնար մեծապէս օգտակար ըլլալ իրեն: Եւ որովհետեւ Տարսոն Կիլիկիոս մեծ գետի ափին էր՝ ուրկէ նաւեր կրնային ծովէն դէպի ներս մտնել ու բարձրանալ երթալ հասնել մինչև Տարսոն, կրնար միշտ Կիպրոսէն և քրիստոնեայ այլ իշխաններէ օգնութիւն ստանալ: Այս հեռանկարով էր որ Լեւոն մտադրեց զբաւել Տարսոնը: Բայց Կիպրոսի ճննովացի ծովակալին երեսէն կրած մեծամեծ փեսաներուն պատճառաւ Լեւոն չը կրցաւ նաւ ու դրամ ունենալ, որով ծրա-

գրած զօրագունդն ալ չկրցաւ ունենալ, երբ յայտնի ալ էր ծովակալին չկամութիւնը:

Լեւոն երբ տեսաւ որ իր ծրագիրը չը յաջողեցաւ, առանց յուսահատելու հետապնդեց Տարսոնը գրաւելու մտադրութիւնը, հաւատարիմ մարդիկ զրկեց գաղտնօրէն իմանալու համար թէ Տարսոնի հայերը պիտի չուզէին արդեօք իրեն միանալ: Ու երբ լրտեսներ լուր բերին որ Տարսոնիք հաճոյ էին իրեն, չափազանց ուրախացաւ: Առաջին առթիւ հարկ տեսաւ իր մօտ հրաւիրել Կոռիկոսի բերդակալը: Տեսանք արդէն որ Լեւոն կը բնակէր Կոռիկոս բերդաքաղաքին զէմը գտնուող կղզեակի զղեակին մէջ: Հրամանատարը, հայազգի Պարոն Կոստանդին Բրազանացի, Լեւոնի սերելի է վստահելի անձնէր: Լեւոն ո՛չ միայն Տարսոնը առնելու իր մտադրութիւնը յայտնեց Պարոն Կոստանդինի, այլ և խնդրեց իրմէն օգնել իրեն նաւով և զօրքով ու խոստացաւ ուզած պարգևը տալ իրեն եթէ յաջողէր Տարսոնը գրաւելու: Բարեւորաբար հրամանատարը խոստացաւ օգնել իրեն նաւով ու զօրքով: Ու որպէսզի առաջին պատարասութիւնները ինքը Լեւոն տեսած ըլլար, աճապարեց ծախելու բոլոր արծաթեղէնները, կնոջը զարդերն ու ճենովացիներէն երեք հարիւր գօկկատի փրկանաւորած ոսկիէ թաղը: Երբ վաճառքին զինը ապահովեց, Լեւոն յատուկ զիրով մարդիկ զրկեց Կիպրոսի թագաւորին, թագուհիին և ճենովացիներուն, խնդրելով որ բաւականաչափ զօրք զրկեն Կոռիկոս, իր զօրքերուն հետ Կիլիկիա մանելու համար, վասնզի դժուար և թերեւս անկարելի կը նկատէր առանց օգնական զօրքի քալել թուրքերու և սարակինոսներու վրայ, որոնց ձեռքն էր ճամբաներու բոլոր կիրճերը: Երբ թագաւորը, թագուհին ու ճենովացիները ընդունեցին Լեւոնի սուրհանդակները և զրկուած մեծագին ընծաները, մաս մը սպառազէն և մաս մըն ալ աղեղնաւոր ըլլալու պայմանաւ, թուականոր հարիւր զօրք արամադրեցին, հրամանատարութեամբ այդ չըլնանի շատ ծանօթ գաղղլիացի Սոհիէ Դուլգարգի: Սուրհանդակներն ու Կիպրոսի զօրակաւները Կոռիկոս կղզին հասան ու հոն գտան Լեւոն իշխանը որ մեծաւ ուրախութեամբ ընդունեց զօրքերը և

անոնց ի պատիւ մեծ խրախմանութիւն ընելով իր մարդոցմէն քանի մը հոգի զրկեց Կոռիկոս քաղաքը, խնդրելով բնակիչներէն որ իրենք ալ օգնեն: Եւ արդարեւ, Լեւոն քաղաքին բարեյօժար նետածիղենքէն և աղեղնաւորներէն որչափ որ կրցաւ օգնական առաւ: Բայց պատահեցաւ տխուր տանակեալը, երբ Կոռիկոսի հրամանատարը՝ Կոստանդին տեսաւ որ Լեւոն իշխան Կիպրոսէն զօրք խնդրած էր Տարսոնը գրաւելու համար հեռը տանելու, գրեց նախապէս տուած խոստումը և միջոց տալ ուզուած նաւերն ու զօրակաւները և ինչ որ յոռեգոյն օճիր էր, զիշերանց գաղտնօրէն մարդ զրկեց Տարսոնի սարակինոս քաղաքակերտին, իմացնելով որ զգոյշ կենայ, վասնզի Լեւոն ծրագրած էր շուտով քաղաքին վրայ յարձակելու: Եւ այս ոճրով ալ չբաւականանալով, մարդ զրկեց Կիպրոսի թագաւորին և ծովակալին հաղորդելու համար որ Կոռիկոսի մէջ Լեւոնի կատարած զօրաց համախմբումը Տարսոնը գրաւելու համար չէր, այլ երթալ Կիպրոսի վրայ քալելու, թագաւորին և ճենովացւոց գէմ և օգնել թագաւորին հօրեղբոր՝ Անտիօքի իշխանին՝ որ ճենովացիներու կողմէ բանտարկուած էր Ֆամակուսդայի մէջ և շատ չարխարանքներու ենթարկուած: Ու բերդատէրը դեռ շատ մը այլ ամբաստանութիւններ կ'ընէր Լեւոնի վրայով որպէսզի արգիլէ անոր Տարսոնը գրաւելը, վասնզի սարակինոսներու հետ գաղտնի գաշտագրութիւն կնքած էր և անոնցմէ օգնութիւն ալ տեսած:

Արդ, Լեւոն տրտմեցաւ և սաստիկ բարկացաւ տեսնելով Կոռիկոսի նենգամիտ հրամանատարին մատնութիւնը, որ իրեն տուած այնքան խոստումները դրժելով, իբր երգձիազանց ցրիտոնեայ, զինքը այսպէս կ'ամբաստանէր Կիպրոսի թագաւորին և ճենովացիներուն առջեւ: Ոչ մինչդեռ Լեւոն այս տագնապներուն մէջ էր, Կիպրոսի թագաւորն ու ճենովացիք ստացան Լեւոն իշխանի գէմ Կոռիկոսի հրամանատարին զրկած նենգաժէտ թուղթը ու հաւատալով ստապատիւր խօսքերուն, բարկութեամբ լեցուեցան և շուտով ու գաղտնաբար սպառազէն ցոկանաւ մը զրկեցին Կոռիկոս, ձերբակալելու համար Լեւոնը: Եւ որովհետեւ Լեւոն պաշտպանուած էր իր հա-

ւատարիմ զօրքերէն, ցոկանաւին մարդիկը վախցան ու ծածկեցին իրենց մտադրութիւնը, բաւականանալով զայն յայտնել միայն Կոռիկոսի դաւադիր բերդատէրին, արդէն տեղեակ էր ամէն բանի: Ու տեսնելով որ պիտի չկրնային Լեւոնը ձեռք բաղաւել, դարձան Ֆամակուսդա, այս անգամ իրենց հետ զինեալ ուրիշ ցոկանաւ մըն ալ բերելով, որպէսզի միասին բռնելով Լեւոնը Ֆամակուսդա տանէին ու ճեռողացիներուն յանձնէին իբր գերի: Իսկ Լեւոն Կոռիկոսի ծովային բերդին մէջ իր ունեցած հաւատարիմ մարդոցմէն ամէն անցուդարձի իրազեկ ըլլալով, ապշեցաւ և և սաստիկ տրտմեցաւ և չէր գիտեր ինչ ընել: Կը գտնուէր յոյժ դժուարին կացուածքան մը առջև, տեսնելով որ այդքան քիչ թիւով զօրքերով պիտի չկրնար Կիլիկիա մտնել և դէ՛մ դնել թուրքերու և սարաւիկներուն, որոնք ո՛չ միայն շատ էին այլ և բռնած էին, այնքան զգուշութեամբ, ճանապարհի բոլոր անցքերը, իրազեկ ըլլալէ յետոյ Կոռիկոսի դաւաճան կառավարչին գաղտնի թուղթերուն: Ու Լեւոնին ձեռքը հաջիւ թէ քսանդինգ ձի կար, այն ալ իր կողմէ գնուած: Դա՛մ տեղեակ ըլլալով որ ճննովացիք որքան չարաչար կերպով կը վարուէին իրենց ձեռքը գերի ինկած կալանաւորներուն հանդէպ, մանաւանդ Կիպրոսի Թազաւորին մերձաւոր իշխանները, Լեւոն սաստիկ վախցաւ, կրկին անոնց ձեռքը գերի ինչպէ՛ս: Ու ինքնին կ'ըսէր. «Կ'ուզէի փառքով մեռնիլ, քան թէ ապրիլ այս անարգ կեանքը և նախապատիւ կը համարէի անձս վտանգի ենթարկելով երթալ առնել իմ ժառանգութիւնը, քաջութեամբ պատերազմիլ Քրիստոսի թշնամիներուն դէմ և արիւթար ինչալ կուռի դաշտին վրայ, ի պաշտպանութիւն հաւատարմ և ստանալու իր ժառանգութիւնը, քան թէ ճննովացիներուն ձեռքը ինչալ ու տեսնել բանտի տառապանքները»:

Անյուսահատ Լեւոն դարձեալ մարդ զրկեց Կոռիկոսի հրամանատարին, որպէս զի հաճի իրեն տարածագրել վարձու նաւեր, Նոյն օրն իսկ մեկնելու համար իր Կարեւնիք՝ Կիլիկիա: Թէ և իր նաւերն ու ձիերը շատ քիչ էին, բայց և այնպէս կ'ուզէր զօրծագրել իր ծրագիրը, Աստուծոյ ապահիւս: Բայց նենգամիտ հրամանատարը

որ ակնդէտ Կիպրոսէն գալիք երկու ցոկանաւորուն կը սպասէր Լեւոնը ձեռքաւաղելով ճննովացիներուն զրկելու համար, մերժեց եղած խնդրանքը: Ծարահատ, Լեւոն այն ատեն գաղտնի մարդ զրկեց Կոռիկոսի քաղաքացի կարգ մը ազգայիններու, ինչպէս նաև քաղաքի հայազգի եպիսկոպոսին և ուրիշ ազգայիններու, որ իր զրեակը գան և խորհրդակցին: Բոլորն ալ փութացին Լեւոնի մօտ, զի իրենց յոյժ սիրելին էր ու փափաքող էին անոր յաջողութեան: Նը: Երբ եպիսկոպոսն ու իր թեմականները իշխանին ներկայացան, ու պարզեց իրենց թէ ինչպէս պապին հրամանով ինք հոգեկած էր Կիլիկիա մտնելու, ստանալու իր ժառանգութիւնը և քրիստոնէութիւնը պաշտպանելու և թէ կը խորհէր շուտով մեկնիլ բայց իրենց հրամանատարը չէր հաւանիր վարձու նաւ և զօրք տալու: Լեւոն ներկայութենէն խնդրեց, իբրև իրեն սիրելի բարեկամներու, որ քանի մը նաև ուզեն հրամանատարէն: Անոնք յօժարուածքով ընդունելով իշխանին փափաքը, շուտով մեկնեցան իրենց կառավարչին մօտ, որ ինչպէս տեսանք, խիստ և անողորմ մարդ մըն էր, սակայն դիմողներու պաշտատնքներուն և խոստումներուն վրայ, հաճեցաւ վերջապէս քանի մը նաև տալու Լեւոնին, պայմանաւ որ երգնու թէ իր հայրենիքը մեկնելու առթիւ Տարսուսի վրայ պիտի չքալէ ու պիտի չգրաւէ զայն: Թեմականները հրամանատարին այս խօսքերը լսելէ յետոյ, շուտով նաւահանգիստ իջան և հոն նաև մը միայն գտնելով յանձնեցին Լեւոնին, յիշեցնելով կառավարչին կարգադրութիւնները: Լեւոն պիտի կրնար ուզածին չափ վերցնել պայմանաւ որ Տարսուսի վրայ պիտի չլարձակէր: Նոյն ժամուն պատրաստի միակ նաւ մը գտաւ և չուզելով յաջորդ օրուան սպասել, Նոյն գիշերն իսկ սոյն նաւուն մէջ մտցուց մայրն ու կինը և իր մարդոցմէն քանի մը հոգի ու զրկեց Կոռիկոսի ցամաքային բերդը, հրամայելով իրենց որ պատրաստ գտնուին և հոն սպասեն մինչև որ ինք երկրի մտնէ ու մարդ զրկէ զիրենց առնելու համար: Հրաման ըրաւ Նոյնպէս Սուրիէ Դուլգարտի՝ որ իր նաւերը պատրաստելուն պէս անոնց մէջ առնէ իր քսանդինգ աղեղնաւորները, իրենց ձիերով, վասն զի որոշած էր Նոյն գիշերն իսկ մեկ-

նիւր։ Այս բոլորը մեծ զգուշաւորութեամբ կարգադրելէ և իր նպատակը յայտնելէ յետոյ, իր հետ առնելով իրեն հաւատարիմ չորս մարդիկը, նաւ մտաւ և կէս գիշերին մեկնեցաւ դէպի Ատանա, ծովեզերքը քերելով ու զգուշանալով ճենովացիներու ձեռքը գերի ինչալէ։ Դուրկարտ ստացած հրահանգին համաձայն, իր հետ առած քըսանըհինգ ձիաւորները և մաս մըն ալ զոյք, մեկնեցաւ դէպի Ատանա, ու հասաւ մինչև այն տեղը՝ ուր Լեւոն իրեն կը սպասէր, Գոնգասլաւ, Ս. Կիպրիանոս վանքի մօտ ու հոն ցամաք ելլելով հանգչեցան ու մընացին մինչև երեկոյ։ Ու երբ օդը զովացաւ, Լեւոն և իր հետևորդները, ինքզինքնին Աստուծոյ պաշտպանութեան յանձնած, աշտանակեցին իրենց ձիերը և ճամբայ ինչպէս հետևեալ քսանըհինգ աղեղներներով ու երկու առաջնորդներով և յառաջացան մինչև որ գիշերը վրայ հասաւ։ Շրջանի ծանօթ երկու առաջնորդները Լեւոնի զգացուցին որ քայլերին առաջացնեն, վասն զի ճամբուն վրայ վտանգաւոր կիրճեր կային, թուրքերու և սարակիճնուններու կողմէ բռնուած ու խորհեցան գիշերուան ժամբուն անցնիլ այդ կիրճերը։ Լեւոն փութաց առաջ անցնիլ, այնքան արագ որ հետևակ աղեղներները չէին կրնար իր քայլերուն հետևիլ ու ստիպուեցաւ իր երկու առաջնորդներէն մին անոնց յանձնել, որպէս զի գիրենք ալ նոյն լեռնային ճամբէն տանի։ Առանց ձիերէն վար իջնելու, արշաւասոյր վազքով երկու օր և երկու գիշեր սուրացին, մինչ իր հետևորդներէն երկուքը կ'իշնային ճամբուն վրայ, ճամբու երկարութենէն ու սաստիկ տաքէն պարտասած։ Ծամբաներու անցքերը բռնող թշնամի պահակներու մէջէն սողոսկելով, բայց առանց ոեւէ ֆնասի ենթարկուելու, եկան հասան Սիս քաղաքի երկու փարօսի հետուն՝ երբ տակաւին օրը լուսցած չէր ու բոլորն ալ հոն հանգրիստ առին, վասն զի սաստիկ յոգնած էին։ Ու երբ առտու եղաւ, երկու ձիաւոր սուրհանդակ զրկեց թաղուհիին և քաղաքի աւազանիին մօտ, պատուիրելով որ իր Սիս ժամանումը իմացնեն։ Լեւոն փառաշուք մօտքը ունեցաւ Սիսի մէջ, զուրկ կանգնելով մեծահանգէս թափօրի մը, կաթողիկոսով, եկեղեցական դասով, նուազածուներով և հոծ բազմութեամբ։

ԹՈՐՈՍ Բ. ԻՇԽԱՆԻՆ ԱՌԱՋԱՐԿԸ ԵՐՈՒՍԱՂԷՍԻ ԱՄՈՐԻ Ա. ԹԱԳԱՌՈՐԻՆ

Միջնագարեան Փրանսացի քրոնիկագիր մը՝ Էռնուշ միակ պատմագիրն է որ կը պատմէ Կիլիկիոյ Թորոս Բ. իշխանին (1144–1168) Երուսաղէմ ուխտագնացութիւնը և այդ առթիւ Երուսաղէմի լատին թագաւոր Ամորի Ա. ի ըրած ուշագրաւ մէկ առաջարկը։

Էռնուշի Քրոնիկը, որ գրուած է 1228ին, առաջին անգամ լրիւ հրատարակուած է Մաս Լաթրիի(*) կողմէ, 1876ին, գտնադան ձեռագիրներու համեմատութեամբ։

Էռնուշ կը պատմէ թէ Երուսաղէմի Ամորի Ա. թագաւորը տեղեկացաւ թէ Թորոս իշխան Երուսաղէմ ուխտի կուգար, հրամայեց որ, երբ իշխանը իր սահմանները մտնէ, տեղական իշխանութիւնները անոր ընծայէն արքայական պատիւներ, ճիշդ ինչպէս որ պիտի ընէին եթէ ինք ըլլար ուղեւորը։

Երբ Թորոս Երուսաղէմ հասաւ, Ամորիի զիմաւորեց զայն և մեծ պատիւներ ընծայեց անոր, որոնց համար Թորոս խորին շնորհակալութիւն յայտնեց թագաւորին։

Ուխտը կատարելէ և Կիլիկիա վերա-

(*) Chronique d'Ernoult et de Bernard le Trésorier, publié... par Mas Latrie, Paris 1876. Տես նաեւ Guillaume de Tyr et ses continuateurs, éd. P. Paris, II, p. 289 et 599.

Էռնուշի զօրծէն հաստատման, որ կը վերաբերին այսօր ներկայացուած նիւթին, հրատարակուած են ԺԷ. Է. ԺԸ. դարուն փոքրագիտ հասարակ մի մէջ, որուն ամուսնը Է. Թագաւորը զօրախառաք չեն պահած։

Դեռ մինչև 1914ի մամուրը, Վարդապետի տօնին Սեյւեկիոյ և շրջակայի բարեպաշտ հայերը ուխտի կ'ընթացին Կոռնիկոսի բերդի և եկեղեցիներու աւերակներուն։ Անկէ յետոյ պատմական այս գգնական ու բերդը հաւանաբար ժամագրաւայններ են տար հնագէտ այցելուներու։

ԱՐՏԱՒԱՋԻ ԱՐԳԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

դառնալէ առաջ, Թորոս Ամորիին այցելեց և կրկնելէ ետք իր շնորհակալիքը, փափաք յայտնեց իր երախտագիրտութեան ապացոյցը տալ:

Երբ ձեր երկիրը մտայ, ըսաւ Թորոս, և ուզեցի գիտնալ թէ որով կը պատկանէին զգեականները (ամբողջները), ոմանց համար ըսին թէ Տաճարական ասպետներու կը պատկանէին, ոմանք՝ Առաջնական ասպետներուն և ուրիշներ ալ՝ Սիոն Լեռան կարգին: Այնպէս որ զգեալ մը, քաղաք մը չկայ որուն համար կարելի ըլլայ ըսել թէ ձեր սեպհականութիւնն է, բացի երեքէ: Մնացեալները բոլորն ալ կը պատկանին կրօնական կարգերու: Ձեր երկրին բոլոր բնակիչներն ալ մահմետական են և շրիստոնեաները միայն զգեականներուն մէջ է որ կը գտնուին: Արդ, եթէ մահմետականները յարձակում գործեն ձեր երկրին վրայ, ուրկէ՞ զինուոր կը գտնէք:

Թագաւորը պատասխանեց թէ իր զինուորները գրամով կը վարձէր:

Դրամը ուրկէ կը գտնէք, հարցուց Թորոս, որովհետեւ չեմ կարծեր որ բանակ մը վարձելու չափ եկամուտ ունենաք^(*):

— Փոխ կ'առնեմ, պատասխանեց Ամորի:

Այս պատասխանին վրայ, Թորոս ըսաւ, ձմեռէք և ձեր երկրին, որովհետեւ զուգ հոս այնքան ատեն միայն թագաւորական իշխանութիւն կրնաք վայելել որքան ատեն մահմետականները ուզեն: Դուք ձեր երկրին տէրը չէք, այլ միայն անոր պահապանը: Եւ ըսեմ թէ ինչու: Ձեր քաղաքներուն բնակիչները մահմետական են, և քաղաքներէն ձեր երկրին բոլոր կիճերուն և բոլոր ծաղիկներին: Եթէ պատահի որ մահմետականներուն բանակը ձեր երկիրը արշաւէ, ձեր շինականները պիտի առաջնորդեն անոնց, պիտի պարենաւորեն զանոնք և անձամբ ալ պիտի օգնեն անոնց: Եթէ պատահի որ մահմետականները պարտուին, նոյնիսկ ձեր մարդիկը անոնց կեանքը պիտի փրկեն, իսկ

եթէ դուք պարտուիք, նորէն ձեր մարդիկն են, ձեր շինականները, որ ամենէն աւելի միտք պիտի պատճառեն ձեզի: Ահա թէ ինչու՝ կ'ըսեմ թէ դուք ձեր երկրին պահապանն էք միայն, այնքան ատեն որ մահմետականները թոյլատրեն:

Ի փոխարինութիւն այն պատիւին զոր ըրիք ինծի, շարունակեց Թորոս, և որովհետեւ կը տեսնեմ որ ձեր երկիրը շատ պէտք ունի, իմ երկրէս ձեզի երեսուն հազար հոգի կը զրկեմ, իրենց ընտանիքներով միասին, ամէնքն ալ սպառազէն, ձեր երկիրը պաշտպանելու, զայն քրիստոնեայ բնակիչներով լեցնելու և ձեր երկրին վերադարձու համար մահմետականները: Այս տարի տասնչորս հազար հոգիներ խուճ մը կը զրկեմ և երկու տարի վերջ՝ ասու ներհինգ հազար հոգի եւս: Երբ այսպէս ձեր երկիրը Դրիստոնեաներով լեցուի, դուք կ'ըլլաք ձեր երկրին և ձեր թագաւորութեան տէրը: Եթէ մահմետականները ձեր երկիրը արշաւեն, ամէն կողմ կը ծանուցանէք որ ձեր մարդոց երկու երրորդը զինուած ձեզի միանայ, իսկ միւս մէկ երրորդ մասն ալ տեղւոյն վրայ մնայ: Յաջորդ օրը կրնաք զինուած քսան հազար հոգի ունենալ: Այս մարդոց դուք մէկ լուսայ իսկ վճարել չէք ստիպուի և ձեր երկրին կիրճերը կը պահպանուին: Եթէ պատահի որ մահմետականները պարտուին, պիտի ստիպուին անոնիլ այս զինուորներուն մէջէն: Իրենց փախուստին ատեն պիտի չկրնան անոնց հարուածներէն խուսափիլ և պիտի բռնուին ձեր երկրին կիրճերուն մէջ: Եթէ քրիստոնեաները մեծամասնութիւն կազմեն ձեր երկրին մէջ, ո՛չ մէկ մահմետական բանակ ձեր երկիրը պիտի արշաւէ: Այսպէսով դուք ձեր երկրին թագաւորը և տէրը կ'ըլլաք:

Ամորի մեծապէս շնորհակալ եղաւ Թորոսի այս առաջարկին համար, և Երուսաղէմ ժողովի հրաւիրեց Երուսաղէմի լատին պատրիարքը, արքեպիսկոպոսնոսը, եպիսկոպոսները և պատանները, որպէսզի հայ իշխանին առաջարկը քննեն և պատրաստեն այն օրէնքները, որոնց համաձայն պիտի կառավարուէին Թորոսի զրկելիք մարդիկը: Որովհետեւ Թորոս, իր մարդիկը զրկելէ առաջ, կ'ուզէր գիտնալ թէ ինչ օրէնքի ենթակայ պիտի ըլլային անոնք:

(*) Երուսաղէմի քաղաքապետն իր ամսական անձկ վիճակը կ'երեւայ ժամանակակից պատմագիրներուն մէջ: Ամորի, իր դրամական պէտքերը գոհացնելու համար, չափէն աւելի կը ճեղդէ իր հպասակները: Sba G. Dodu, Histoires des Institutions Monarchiques du Royaume Latin de Jérusalem, p. 258 et 260.

Թագաւորը և պառօնները համաձայն գտնուեցան որ Հայերը կառավարուէին այն օրէնքներով որոնց ենթակայ են մահմեւ-տականները, պայմանաւ որ, ի հարկին, թագաւորը իրաւունք ունենայ զանոնք զէնքի տակ կոչելու. բայց կղերականները ընդգրկմացան և պահանջեցին որ Հայերը տասանորդ վճարեն, մինչ մահմետական-ները զերծ էին այդ տուրքէն:

— Եթէ այսպէս է, ըսաւ Թորոս, այն ատեն մէկ հոգի իսկ չեմ զրկեր, որովհետեւ իմ հպատակներս ուրիշին երկիրը չեն կրնար երթալ իրեւ սորուկ ծառայելու համար: Եթէ դուք և ձեր խորհրդականները ր հաւանիք ընդունիլ առանց անոնց պարտադրելու որ հարկ վճարեն, լա՛ւ, այսպէս առաջարկս չեղեալ կը համարիմ:

Կարիւիւնք հեղաւ սակայն Թորոսի պայմանները ընդունիլ տալ կղերականներուն, որոնք պնդեցին իրենց տեսակէտին վրայ(*): Այն ատեն Հայոց իշխանը հրաժեշտ առաւ թագաւորէն, և իր երկիրը վերադարձաւ, ուր վախճանեցաւ քիչ վերջ:

Յայտնի չէ թէ Թորոս Բ. իշխանը ճիշդ ո՞ր տարին կատարած է Երուսաղէմ իր ուխտագնացութիւնը: Ըստ Մատ Լաթ-ուիի, հաւանական թուականներն են 1164ի և 1166ի միջև և կամ 1167: Էռնուի այն տեղեկութիւնը թէ Թորոս Երուսաղէմէն վերադառնալէն քիչ ետք մեռաւ, աւելի հաւանական կ'ընծայէ 1167 տարին, որովհետեւ Թորոս մեռաւ 1168ին: Բայց խնդիր է թէ Փրանսացի քրոնիկագրին համար Վերջ վերջը մէկ, երկու թէ երեք տարի կը նշանակէր:

ՀԱՅԿ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

(ԱՅԻՆԱՐԱՆ)

(*) Տասանորդ գանձի էր սացուածքի (հաղ կամ տնճ) եւ բոլոր երեսներէն, ճոյն իսկ քաղաքներ, յօգու կղերի (Տօպի, ամր, էջ 316): Եկեղեցականներ կրօնական եւ պետական ծանեղ ստորադասած էին իշխանութեան օրեյալ իրենց կիրից (Անդ, էջ 360):

ՊԱՏՄԱՆ-ՀՈԳԵԲԱՆԿԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ ԻՆՉՊԷՍ ԿՐԱՅ ԸԼԼԱԼ ԱՂԲԻՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹԵԱՆՑ

Հոգեբանութեան միջոցն է զննու-թիւն և փորձ:

Ձննութիւնը երկու կերպերով կարելի է իրականացնել ներքին՝ այսինքն այն՝ զոր իր անձին վրայ կ'ընէ ենթական, և արտաքին՝ այն՝ զոր կ'ընէ ուրիշին վրայ:

Ներքին զննութեան դաշտը նեղ է շատ, թէև ունի սակայն իր առաւելու-թիւնները, զի գիտակից անհատին համար ամենաքաջածանօթ հոգեբանական իրողու-թիւնները իրեններն են, քանի որ իր մտաւոր և հոգեկան կալուածին մէջ բեմադրուած իրողութիւններու ընտանի յաճախում-ներուն է որ ինք լաւագոյն կը գիտակցի, աւելի լուսանայ, և այսպէս ըսելու համար չօշափելի զգալով զանոնք մանաւանդ, քան ուրիշի մը մէջ կատարուած տարբեր եղեւութիւնները:

Եւ սակայն ինչ որ ալ լինի, հոգեբանական այս ստանափափ զննութիւններէն կարելի չէ հոգեբանական գիտութեան մը լման առաջը պատրաստել: Ի՞նչ ստու-գութեամբ կամ ապահովութեամբ պիտի կարենամ ես իմ անձիս սեփական ներքին ու արտաքին եղելութիւնները կամ երեւոյթները ընդհանրացնել, և հասարակաց տուեալներ նկատել զանոնք: Կրնայ ըլլալ որ իմ մէջս ինձի միայն յատուկ և ուրիշ-ներու ոչ սեփական գաղափարներ և զգա-ցումներ գտնուին, ժառանգականութեան օրէնքով կամ միջավայրի պատճառութիւն-ներէն շահուած: Միւս կողմէ ընդհակա-ռակն, կրնայ ըլլալ որ ինձի պակսին ինչ ինչ գաղափարներ կամ զգացումներ՝ այլոց միայն սեփական: Բոլոր մարդիկ հաւասարապէս հարուստ չեն իրենց հոգեկան կեանքին մէջ, գիւրիւն է ուրեմն ըմբռնել թէ ան-հատին լոկ ինքնիր վրայ կատարած զննու-թիւններուն արդիւնքէն միայն չէ կարելի

հոգեբանական գիտություն եղրակացնել:

Արտաքին, այսինքն ուրիշի վրայ կատարուած զննութիւնն ալ ինք միայնակ, որ է ըսել առանց անձնական զննութիւններու լոյսին՝ կատարեալ արգիւնքի մը չի հաներ միտքը: Անհրաժեշտ են ինքնագիտակցութեան, ներքին ծանօթութեան յայտնութիւններ, առանց որոնց՝ ուրիշի մը ցուցադրած մտաւոր ու հոգեկան երեւոյթներէն ոչինչ պիտի կարենայինք հասկնալ: Ուրեմն հարկ է արտաքին զննութեան մեզի ընծեռուած հարուստ պաշարը հոգեբանական լեզուի վերածել, հասկնալի ընելու համար զանոնք մեզի և այլոց, ու ասիկա անհնար կը լինի, եթէ մենք մեր ներքին հոգեկան կարողութիւններու լեզուն սովորած չենք նախ, եթէ լաւ չենք սերտած մենք զմեզ, կարենալու համար բազմաթիւ համամատուցութիւններէն նմանութիւններ և հասարակաց տուեալներ ընդգծել, իրազեկ դառնալու համար ուրիշին մէջ անընթեռնելի մնացած գաղտնիքներուն: Կը տեսնենք ահա թէ այս երկու աղբիւրներն ալ, առանձնաբար չեն կրնար լեցնել հոգեբանին պէտքը, կամ առաջնորդել զայն հոգեբանական իրողութեանց, անոնց արտադրիչ միակերպ ու պայծառ ըմբռնումին, և ընդհանուր օրէնքներու:

Պէտք է գտնել այնպիսի կերպ մը, որ երկու զննութիւնները, ներքինը և արտաքինը, գործակցօրէն, այսինքն միասնաբար, կարող ըլլան յանգ հանել զննութեան այդ գործը:

Զննութիւններէ վերջ անհրաժեշտ է փորձը, փնտառուքներով շահուած հոգեբանական ծանօթոյթներու և տուիքներու պաշարը պէտք է համամատուցութիւններով, եւ ուրիշ զանազան միջոցներով անցնել փորձի պրիսմակէն՝ ստուգելու համար թէ նոյն արդիւնքներէն միեւնոյն պատճառները կը յառաջանան միշտ: Իսկ ասիկա դիւրին չէ անշուշտ, իբրեւ գործ մը որ ամենէն կը պահանջէ լուրջ և խոր մտադրութիւն և մասնաւոր ժամանակ:

Դժուար է արդարեւ գտնել հոգիին մէջ տեղի ունեցած անհամար երեւոյթներուն և եղելութիւններուն բուն պատճառները, կարելի չէ հոգեկան իրողութիւնները, հեղուկներու և կազերու նման քիմիաբանական զննութիւններու ենթարկել, թէ և ան-

կարելի ալ չէ ինչ ինչ փորձերով և երկար զննութիւններով և ջանքերով հաւականութեան միտող ստուգանքիչիւր ձեռք բերել, անուղղակի ազդելով մարդոց մտքին և ըզգայարաններուն վրայ, և յառաջ եկած երեւոյթներէն շարժառիթներու վերանալ: Օրինակ, սպառնալիք մը, խրատ մը, կամ պարգեւ մը, կրնան անուղղակի այսինքն փոքր ի շատէ միջոցներ ըլլալ հոգեբանական երեւոյթներու և զննութեան նկւթ ընծեռել հոգեբանին: Մարմնի վրայ փորձեր կատարելով ալ կարելի է բնաբանական ուրշ երեւոյթներ արտադրել, և այդ սկիզբի փորձերով անոնց համապատասխան ազդումներ կամ ներքին իրադարձութիւններ գիտել հոգիին մէջ: Սակայն ապրք ալ պահանջուած և լրիւ ատող ձեւեր չեն հայթայթեր, որովհետեւ հոգեբանական իրողութիւններու մէջ, թէ՛ պատճառ և թէ՛ արդիւնք ներքին են: Իսկ զուգորդութեան յիշողութեան, և երեւակայութեան շարժառիթները ընդհանուր առմամբ ֆիզիքական ըլլալով հանգերձ՝ ամսաշելի են ըստ անձի մասին ուղեղի մէջ տեղի ունենալուն համար:

Ուրեմն կը յանգինք սա եղրակացութեան թէ չկայ մասնաւոր չափանիշ մը, կամ կշռաչափ մը, որոնցմով կարելի ըլլար չափել կամ կշռել հոգեբանական երեւոյթներն ու անոնց շարժառիթները, և այս է անշուշտ պատճառը որ գրեթէ հնար չէ գտնել կերպը հոգեբանները որոնք նոյն տեսութիւններով արտայայտուին հոգեբանական ոեւ է երեւոյթի շուրջ, և այս է պատճառը նոյնպէս որ անկարելի է իւրեքացնել հոգեբանական օրէնքները, վասնզի ամենէն շատ ընդունակ են անոնք ձեւափոխուելու:

Ինչպէ՞ս դասաւորել ուրեմն հոգեբանական բազմաթիւ եւ յստակ նմոյշներ, զննելով զանոնք այլազան պարագաներու անկիւններէն, անոնց այդ բազմազանութիւնէն իսկ եղրակացնելու համար զանոնք վարող միակերպ և ընդհանուր օրէնքները:

Անձնական կամ անհատական սահմանափակ ձգտումներ չեն կրնար ներկայացնել ամբողջ մարդկութիւնը, իմ, քու և անոր մէջ նշմարուած հոգեբանական իրողութիւնները դուրս չեն ցայտեցնել մարդ էակին հոգեւոր և մտաւոր ամբողջական վիճակ-

ները, պայմանագրական և ժամանակաւոր աշխատողները, կրնան աւելի ստոյգ և տարբեր ձեւերով ներքեւ երեւիլ՝ աւելի երկարաժողոված ժամանակամիջոցի մը տեւողութենէն, և տարբեր միջավայրերէ և փուլերէ անցնելով: Այս տեսակէտով մասնաւորապէս՝ պատմութիւնը անսահման դաշտ մըն է զննութեան և նոյն իսկ փորձարկութեան, միշտ բաց՝ հոգեբանին առջեւ:

Պատմութիւնը հարուստ է նախ իրողութիւններով, իր բեմին վրայ դարերով տեսագրութեամբ են մարդկային կեննքէն փրցուած այն բազմազան դիպուածները, որոնք ոճիրներու, փառասիրութիւններու, ողբերգութիւններու եւ խօլական ցնծութիւններու, կամ վրիժառու մախանքներու ներքեւ կրնան են պատմութիւն կոչուած թեզանքը:

Հոն կը յայտագրուին Աքիլլէսի վրէժխնդիր կատաղութիւնն ու Պրիամի յուսահատ արցունքներ, Հիկտորի դիակին առջեւ: Հոն է Աղեքսանդրի մը փառասիրութիւնը, Ռոմոնի մը վաւաչում ու ապիկար անբանութիւնը դէմ յանդիման Դիոգենէսի մը ստոյլիկեան ինքնաբաւութեան:

Հոն կը տեսնեն Կեսարի մը դաւաճանաւած դիպիւր, և Բրուտոսի մը արեւնազանդ խիղճը, Յիսուսի խաչը և Պիղատոսի լուսցուած ձեւերը. Յուդայի ընչաքաղցութիւնը և ոռնացող խուժանի մը ապսպրութեամբ կատաղութիւնը, և դեռ անհամար իրողութիւններ, իրարու ներակ ու նման, որոնք այնչափ կենդանի գոյներով կը գծեն մարդուն ետին սահմանները, կորցելով մանաթափառութեան դադարները անոր հոգիի ծալքերուն: Ապա կրօնական կալուածք, որ այնչափ անհուն տեղ մը կը գրաւէ մարդուն հոգեկան կեանքէն ներս: Զայն քննելով իր բոլոր արտայայտութիւններուն և ձեւերուն մէջ, իր ստեղծագործութիւններուն և մարտիրոսագործութիւններուն մէջ, հոգեբանը ինքզինքին պիտի հայթաթէ ամբողջական աշխարհ մարդուն հոգիին ու մտքին գունագեղութեամբ պատկերներուն, և դաւաճան թուիլքներուն: Այս բոլոր իրադարձութեանց կատարողներու պէմքերովն է որ լեցուած է պատմութեան պատկերները, ինչպէս իրենց գործերով՝ անոր միւլէնմը կամ գրադարանը. անհրաժեշտ է հոգեբանին գիմել պատմութեան մասնաւանդ, ու-

սուսնասիրելու հոն գործիչները իրենց գործին մէջ իսկ, Պատմութիւն հոգեբանութեան նպատակայարմար գետին մը ըլլալուն մէկ առաւելութիւնն ալ կը ծագի սա իրողութենէն որ, սովորական կեանքի մէջ պարզ կամ միջակ անհատներու հոգեբանական վերլուծումներն ու զննութիւնները, կարգ մը օրէնսդրական և կենցաղական արգելքներու սեղմ ցանցով չլրջապատուած ու անոնց ենթարկուած ըլլալու համար, տեսակ մը տարտամութեան մէջ կը մնան, և չեն կրնար հոգեբանին ընձեռել հոգեբանական հնարաւոր և հարապատ վիճակներու նմոյշներ, մինչդեռ փափաքուած այս պահանջներուն լիովին կրնան գոհացում տալ պատմութեան արձանագրած անձերը: Վասնզի հզօր անհատականութիւններու մէջ հոգեբանական այս կարողութիւնները գերաճած ու զուտած աստիճանի մը վրայ կը գտնուին, թէեւ յաճախ տարբեր միջավայրերու ծնունդ, բայց մտքի և հոգիի անառարկելիլթքէն սեռն ու սերտ հանգիստութիւնները կը պարզեն անոնք այդ տեսակէտով: Կը հասկնաս դարերու ժառանգականութիւնը իր վերջին հանգրուանն ու աւազանը լինած է իրենց հոգիին մէջ, զանոնք արժանի հանդիսացնելով այսպէս ոչ միայն պատմութեան մատնանշումին, այլ նաեւ այդ պատմութիւնը ապրած ու ապրեցնող ցած սերունդներու գնահատանքին և երախտագիտութեան: Անոնք կը նմանին միօրինակութիւններէն ու տափալուծութիւններէն վեր սլացող լեռնաշղթաներու կատարներուն, որոնք իրենց վրայ ունին նշմարելի հետքերն ու սրկները փոթորիկներուն եւ կայծակին, ու վէրքերը հրաբուխին: Երկրագնդի ներքին հրաբուխներն ու թաքուն շարժումները այդ անշուարիկ բարձրութիւններուն միջոցաւ է որ կը յայտնուին: Տափարակութիւնները խուզարկելի աւելի բարձրութիւնները պեղել, եթէ կ'ուզես վերահասու ըլլալ երկրիս բուն նկարագրին, զայն կազմող նիւթերուն և ժամանակի ընթացքին անոնց կրած դիմադրողականութիւն:

Անոնց կը նմանին նաեւ մեծ մարդիկ, որոնք զիրենք ծնունդ տուող ցեղին բարոյական յատկանիշերովը ուշագրաւ, իրենց հոգիին ու մտքին մէջ են գանձարանած առհասարակ ներքին բոլոր ուժերը և իրենց ժամանակի բարձրագոյն չափանիշերը, մար-

դիվ որոնց հոգին բռնկած է իտէալի մը կայծէն, և մղած զիրենք ելնել, սաւառնի կրանիթեայ բարձունքներէ ալ վեր դէպի յուսացուած արշալոյսներու կարմրութիւնները:

Կարգ մը անհատներու մէջ ծնունդ առած իտէալին այդ տենդը, ամենապսեմ երեւոյթը ուսումնասիրութեան՝ արժանի աւիննէն գեղեցիկ փուլն է մարդկային հոգիին: Անոր մէջ ի յայտ կուգայ իմացականութենէն լուսաւորուած կամքին գերազանց ճիշդ՝ ի մի փնջելու մարդուն մէջ ապրող պնդագոյն բնազդները և անոնց ներդաշնակած միութեանը մէջ երևան բերու մեծութիւններ և գեղեցկութիւններ, որոնք որքան զրիենք արտայայտող անհատին, նոյնքան և աւելի այդ անհատին ծընունդ տուող ցեղին հոգին կը պատկերացնեն:

Հոգեբանը այսպէս պատմութեան ուսումնասիրութեան լոյսով, մերթ անհատներու մէջ կը կարգայ անոնց ազգին հաւաքականութեան հոգին, և յետոյ այս վերջինով աւելի ևս կը լուսարանէ եղակի և նոյն ատեն եզական միութիւններու ինքնութեան խորհրդաւոր զիծերը: Իտէալը ազգային առաքինութեանց խտացեալ ու ժերէն արտադրուած այն գիւթական ազդումն է, որ ինչպէս երկային մարմինները, զոր որ լուսինը ծովախաղաղքներուն վրայ որոշադրուած պայմաններով զը ներգործէ, նոյնպէս ան անհատներու և համայնքներու հոգեկան կեանքին վրայ կը ներգործէ:

Հոգեբանին գործը պիտի ըլլայ պատմութեան տուեալներով և մտածումի ու տրամախոհութեան օրէնքներով գտնել այդ ներգործութեան կերպն ու աստիճանը, անոնց ծնունդ տուող իրողութիւնները, եւ նոյնքան ծնունդ առնող իրականութիւնները: Պատմութիւնը այն ամփոփ մատանն է որուն մէջ կրնանք դիտել ժողովուրդներու նկարագիրը, և այդ նկարագիրներու համադրութեանը մէջ վերլուծել մարդուն հոգին: Հոգեբանին համար ամենէն հաւատարմ և շօշափելի տեղեկութեանց աղբիւրն է ան: Անհաստիկ քանի մը հակիրճ գծագրումներով՝ աղերս ու առնչութիւնը գործունիին իրարու հետ պատմութիւնն ու հոգեբանութիւնը, և որոնք միջոցաւ երկրորդը պիտի ծառայէ առաջինին, կերտելու համար իր ծրագրած շէնքը:

Հոգեբանին առաջին գործը պիտի ըլլայ, կ'անդարդառնանք, նախ ծանօթանալ գէպերուն և գէմքերուն, և զանոնք վերլուծումի ենթարկել, գտնելու համար այն ներքին շարժառիթները որոնք կը զսպանակաւորեն այսինչ կամ այնինչ կեանքը, իրենց զանազան ուղղութիւններու վրայ: Թէ ինչո՞ւ և ի՞նչպէս օրինակ ներոն մը մարդոց արիւնով կ'ուզէ սնանիլ, մինչ ուրիշ մը ընդհակառակն կը զուգուի նոյն այդ մարդոց սիրոյն: Երկրորդ՝ թէ պատմութեան հաւաքածոն քանիներ պիտի կարենայ ցոյց տալ մէկ կամ միւս տիպաբան, և թէ անոնք իրենց պարագաներով ու շարժառիթներովը ո՞րչափ կը նմանին իրարու: յայպէս յայտադրուած այդ հանգիստութիւններէն նոյնիսկ դուրս կորզելու և ընդհանրացնելու համար փոխտուած օրէնքները:

Յետոյ հոգեբանը հետեւելով պատմութեան, պիտի կարենայ մարդկային կեանքի տարեգրութեան զանազան փուլերուն մէջ դիտել մարդկային իմացականութեան մեծ օրէնքին եղաշրջութիւնը և անոր միջոցաւ չափել զանազան ժամանակներու պատկանած մարդոց այս կամ այն կարողութիւնները և խելամարի թէ դաստնարութեամբ և համեմատութեամբ ժամանակի ընթացքին հետ ի՞նչպիսի կրօնական և ընկերային զբոսութիւններ են դոյացած, և թէ այդ վերջինները ի՞նչ համեմատութեամբ իրենց մէջ սուգած ընկուզած են տարասեռ տարբեր, ո՞րչափ նպաստաւորուած ժառանգականութեան և միջավայրի, պատեհութիւններէն:

Պատմութեան այս բիւրեղացած իրողութիւններու բազմութիւնը սակայն, իբր բովանդակ քողագրութեաններուն մէջ ալ, ներքին զննութեան լոյսին կը կարծաւոր և անհատական փորձառութեան ոսկեայ դիտակը միայն կրնայ զատորոշել պատմութեան այդ բրածոներու խորքին մէջ մեր հոգին լուսաբանող այն առհաւական հանգիստութիւնները, որոնք բոլոր ժամանակի մարդոց մէջ կենսական իրը կը կազմեն:

Պատմութիւնը մեծագոյն զարդոյն է ուր մարդ ինքզինք ճանշնալով, փորձառական զատարարական լաւագոյնի հրապնդութիւնները կ'ընդունի, կենդանի բերմը, ուր հոգեբանական լոյսին տակ, մարդկութիւնը ինքզինքը կը դիտէ: Ե.

ՊԸՂԵՍՏԻՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԿԱՆԱ ՔԱՂԱՔԸ

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԱՌԱՋԻՆ ԵՒ ԵՐԿՐՈՐԻ

ՀՐԱՇՔՆԵՐԸ

(ՅՈՒԸ. Խ. 1—11)

«Կանա Գալիլիացուց» քաղաքը, որ Ս. Յովհաննու Աւետարանին մէջ կը յիշատակուի (Բ. 1), Նազարէթ քաղաքին հիւսիս-արեւելեան կողմը կը գտնուի, այժմ՝ Քէֆր-Քեննա կը կոչուի, ունի 1500ի մօտ բնակչութիւն մը, մեծ մասամբ մահմետական, կոթն նաեւ քրիստոնեաներ (յոյներ և լատիններ) անշքացած գիւղի մը երեւոյթով։ Կանա քաղաքը, հռովմէական տիրապետութեան շրջանին, Պաղեստինի կարեւոր և վաճառաշահ քաղաքներէն մին էր, որուն աւերակները մինչև ցարդ կը տեսնուէին քաղաքին առջեմբեր։ Եգիպտոսի մէջ, Աստուծոյ հրեշտակը Յովսէփին երեցսւ և ըսաւ անոր. «Ալըի՛, ա՛ռ զմանուկդ և զմայր իւր, և գնա յերկիրն Իսրայելի. զի մեռան որ խնդրէինդ գանձն մանկանդ» (Մատթ. Բ. 20)։ Յովսէփ՝ Մարիամի և Յիսուսի հետ Իսրայելի երկիրը եկաւ, սակայն փոխանակ Յուդայի քաղաքներէն մին երթալու, հրեշտակէն հրաման ստացած ըլլալով՝ Գալիլիացուց Նազարէթ քաղաքը եկաւ. «Նկեալ բնակեցաւ ի քաղաքին՝ որ կոչէին Նազարէթ, զի լցցի բան մարգարէին, թէ Նազովրեցի կոչեսցի» (Մատթ. Բ. 23)։

Յիսուս, իր հասարակական գործունէութեան ընթացքին՝ առաջին հրաշքը կանա քաղաքին մէջ կատարեց, ջուրը զինիի փոխելով. «Ջայս արար սկիզբն նշանաց Յիսուս ի Կանա Գալիլիացուց, և յայտնեաց զփառս իւր, և հաւատացին ի նա աշակերտքն նոցա»։ Դարձեալ, Կանայի մէջ, Յիսուս իր երկրորդ հրաշքը կատարեց (Յովհ. Դ. 46—54), թաղանորագին որդին բռնկեց իր հիւանդութենէն որ Կափառնայումի մէջ հիւանդացած էր։ Երկուտասան առաքեալներէն Նաթանայէլ չի Կանա Գալիլացուց» էր։ Ս. Յովհաննու Աւետարանին մէջ եօթը հրաշքներու պատմութիւն մը կայ, որոնցմէ

երկուքը «Կանա Գալիլիացուց» քաղաքին մէջ տեղի ունեցած են։ Միւս հինգ հրաշքներն են.

1. Պրոպատիկէի աւազանին մէջ բժըշկուած անդամաւորը։

2. Հինգ հացերու և երկու ձուկերու բազմացումը։

3. Մովուռն վրայ քաշելը։

4. Ի ծնէ կոյրին բժշկութիւնը։

5. Ղազարոսի յարութիւնը։

Կանայի հարսանիքին հրաշքին պատմութիւնը, Ս. Յովհաննու Աւետարանին մէջ միայն կը յիշուի, համարաբար աւելի աւետարանները լուսթեմքի կ'անցնին և այդ մասին բան մը չեն գրած։

Կանա քաղաքը այժմ գիւղ մըն է միայն, Քէֆր-Քեննա անունով որ «Կանայ»ին մէկ աղաւաղումն է հաւանաբար, Նազարէթէն Տիրեբիա տանող ճանապարհին վրայ։ Թալմուտը(*) ինչպէս նաեւ Սաֆատի հրեայ աւարինները հրէից 12 ցեղերէն Ջաբուդոնի ցեղին բաժին ինկած քաղաքներուն ցուցակը ունին և որուն մէջ կ'ըսուի «Իթթա Ղազիմ քաղաքը, որ ապա Իսաննա՝ կոչուած է, իսկ այժմ Քաֆար-Կանա կը կոչուի»։ Այս աւարիկանց ցուցումները կատարելուպէս կը համաձայնի, Յիսուսի զիրքին մէջի յիշատակութեան հետ ուր կ'ըսուի. «Եւ անտի պատիցին հանդէպ ընդ արեւելս (ի Գեֆթորեք) ձգեալ ի քաղաքն Կատասիմ, և անցցեն յիեմմոն (Յեսու, ԺԹ. 13)։ Կատասիմ քաղաքը, իթթա-Ղազիմի կը համապատասխանէ որ է այժմ-մեան Քէֆր-Քեննա «Կանա Գալիլիացուց» քաղաքը։ Իսկ իեմմոն քաղաքը նոյնացուած է այժմեան Ռումմանէհի հետ, որ Քէֆր-Քեննայի հիւսիս արեւելեան կողմը գտնուող գիւղ մըն է։ Այս քաղաքը «Կա-

(*) Թալմուտ բառը եբրայեցերէն կարգ կանա կամ կարգապահութիւն կը նշանակէ, աւարիական աւանդութիւններու հաւաքածոյ մը, որ Բ. դարին մէջ կարգաւորուած է։ Թալմուտները երկուք են, մին Պաղեստինի մէջ, իսկ միւսը՝ Բաբելոնի մէջ կազմուած՝ աւարիներու կողմէն։ Պաղեստինի մէջ կազմուած Թալմուտին մեծ մասը կրթուած է։ Թալմուտին կարեւոր մէկ մասը Բաբելոնի մէջ կազմուած և զարգացած է։ Հետեւաբար Թալմուտը կը պարունակէ հրեայ ցեղին սովորութիւնները, ընկերային կարգ ու սարքը, օրէնքները և անոնց գործադրութեան և ոչ գործադրութեան պարագաները։

նա Գալիլիացւոց կոչուած է, Ասիիի ցեղին բաժին ինկած միւս Կանա քաղաքէն զանազանուելու համար, որ Հին Տիրոսի կողմերը կը գտնուէր, և որու մասին Յեսուի գիրքին մէջ կը կարդանք. «Ի Կանայի ինչեւ ի Սիզոն Եմեմ (ԺԺ. 28)»:

Ուրեմն երկու Կանա քաղաքներ կան. մին՝ Ասիիի ցեղին Կանաւն, իսկ միւսը՝ Գալիլիոյ գաւառին «Կանա Գալիլացւոց» քաղաքը:

[Աթէնքի հնագիտական Թանգարանին մէջ պահուած կը մնայ թխագոյն մարմարին մը, որուն վրայ կայ հետեւեալ արձանագրութիւնը. — Ակսա քարը Կանա Գալիլացւոց քաղաքէն բերուած է, ուր Փըրկիչն մեր ջուրը գինիի փոխեցա՞յ]:

Մեր Տիրոջ ժամանակ, «Կանա Գալիլացւոց» քաղաքը, Գալիլիոյ գաւառին գլխաւոր և ծաղկեալ քաղաքներէն մին եւ զած էր, ասոր գլխաւոր ապացոյց կրնայ ցոյց տրուիլ, այժմեան գիւղին մօտ զըտնըւող Հին քաղաքին աւերակները: Աւերակներու մէջ, հնագիտական պեղումներ կատարուելու պարագային, հաւանաբար բաւական արժէքաւոր հնութիւններ երեւան պիտի ելլեն: Այս գիւղին մէջ այժմ յոյներ, լատիններ և յոյն կաթոլիկներ իրենց առանձին եկեղեցիները և դպրոցները ունին: Դժբախտաբար մինչեւ հիմա Պաղեստինի մէջ հնագիտական պեղումներ և պըրպըտումներ նախնական վիճակի մը մէջ մնացած են, թէ և ինչ ինչ կարեւոր արձանագրութիւններ գտնուած են, որոնք լոյս կը սփռեն «Կանա Գալիլացւոց» քաղաքին պատմութեան վրայ:

Յիսուսի ժամանակ, Պաղեստինի մէջ իւրաքանչիւր քաղաք և գիւղ իրեն մասնաւոր սինակոններն ունէր: Կանայի մէջ եւս հրեաները սինակոն մը ունէին: Կարգ մը երապիցներէն մողայիքները, որոնք Կանայի մէջ գտնուած են, այս իրողութիւնը մեզի կ'ապացուցանեն: Կանայի հարսնիքին հրաշքի ժամանակ, վեց հաւ կճնայ թակոյկներ կային, որոնք մէջի ջուրը Յիսուս գինիի փոխեց:

Բիաքէնզացի Անտոնինո ուխտաւորը 570 թուին, երբ Կանա այցելած էր, ուխտազնացութեան արձանագրութիւն մը ձեռքած է, որուն մէջ կը յիշէ թէ վեց թակոյկներէն երկու հատը տեսած էր: Իսկ Ուրիշպալտ ուխտաւորը (723-726) թակոյկ մը միայն տեսած ըլլալը կը յիշատակէ: Բայց Սալակրաց շրջանին, թակոյկներուն հետքը կը կորսուի:

1885 թուին, այս թակոյկներէն մին Յունաստանի Փոկիս քաղաքին Ելաիէս եկեղեցիին աւերակներուն մէջէն գտնուեցաւ, որ թուր մարմարինէ թակոյկ մըն էր, 7.5 սոք բարձրութեամբ և 2 սոք և 2 ինչ լայնութեամբ, ունի 13 ինչ հաստութիւն մը, որուն վրայ կայ հետեւեալ արձանագրութիւնը:

«Այս քարը Կանա Գալիլացւոց քաղաքէն բերուած է, ուր՝ Փրկիչն մեր ջուրը գինիի փոխեցա՞յ: Այս թակոյկը այժմ պահուած կը մնայ Աթէնքի հնագիտական թանգարանին մէջ: Գալով վրայի արձանագրութեան՝ Ե. կամ Զ. դարու արձանագրութիւն մըն է: Շատ հաւանական է որ, մահմետականաց արշաւանքէն առաջ տարուած ըլլայ Յունաստան:

Բաղմաթի ուխտաւորները դարբու ընթացքին այցելած են Կանա, Նազարէթէն Թարոր լեռ, Տիրեհիա, Գալիլիոյ ծովը, յուստ և յերկրպագութիւն:

Լատինք, 1879ին, երկար բանակցութիւններէ վերջ, յաջողեցան Դամասկոսի կուսակալ Միտհաթ փաշայէն հրաման առնել, Հին և աւերակ պաղիլիքայի մը աւերակաց վրայ՝ Երկեղեցի մը կանուցանելու:

Այս եկեղեցիին մէջ մողայիքէ երբայցներէն արձանագրութիւն մը կը գտնուի: Կանայի մէջ կը գտնուէր նաև Նաթանայէլի տունը, որ ժամանակին մահմետականաց կողմէն մզկիթի մը վերածուած էր, իսկ այժմ՝ լատիններ այդ տեղւոյն վրայ մատուռ մը շինած են:

ՊԱՂԵՍՏԻՆՑԻ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍՍԷՆ

ԱՄՍՈՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

✱ 1 Սեպ. Բշ. — Ս. Առաւելաձեռնի վերափոխման տոնի մեծերգոյի առթիւ Ս. Գառնարազը մատուցուեցաւ Ս. Փրկիչ Եկեղեցւոյ մէջ, Գառնարազին էր Հոգ. Տ. Հայրիկ վրդ. Աւանան, Յաւարտ Ս. Գառնարազի, Նախագահութեամբ Ամենապատիւ Ս. Գառնարազը Հօր Կատարեցեան մասնաւոր հոգեհանգստեան պաշտօններ՝ հանգուցեալ Տ. Գեորգ վրդ. ձանազանի համար, աւարտ մահաւան քառասունքին առթիւ, ինչպէս նաեւ զանազան խնդրամատոյց ազգայնոց նշնչեցելոց, Ս. Գառնարազի միջոցին Տէր ողորմաբանէն առաջ Հոգ. Տ. Սեբովբէ վրդ. Մանուկեան արտասանեց օրուան ծանուցեալը գրեւատեղով հանգուցեալ Տ. Գեորգ վրդ. ձանազանի երկարամեայ հաւատարմի պաշտօնավարութիւնը:

✱ 3 Սեպ. Գշ. — Կէտօք առաջ, Նորին Ս. Օնուկեան Կիրիկոյ վեհ. Կաթողիկոսը Բեթլեհեմի Ս. Ծննդեան Տաճարը մեկնեցաւ Հոգեշնորհ Հայրերի առաջնորդութեամբ և շրջապատում Ս. Ծննդեան Այլը ինչեղով՝ իր ուխտն ու երկրպագութիւնը կատարեց Ս. Ծննդեան տեղւոյն Ս. Մարտիրոս առջև և ապա այցելելով Տաճարի միւս սրբավայրերը վերադարձաւ Ս. Աթոռ իր հետեւորդներով:

✱ 4 Սեպ. Եշ. — Երեկոյին, Ամեն. Ս. Գառնարազը Հայրը ներկայ գտնուեցաւ Պեղնիքայի վեհմ. Բնդի. Հիւպատոսի պաշտօնական ընդունելութիւն:

✱ 7 Սեպ. Կիր. — Ը. օր վերափոխման Ս. Գառնարազը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի մեր վերինտան Վերջախմորում Ս. Առաւելաձեռնի սեղանին վրայ, ըստ սովորութեան Ամենապատիւ Ս. Գառնարազը Հայրը ներկայ գտնուեցաւ երեկոյեան պաշտամունքին ի Ս. Յակոբ, և Նախագահեց Նախատեսակին:

✱ 8 Սեպ. Բշ. — Բ. օր վերափոխման Ամենապատիւ Ս. Գառնարազը Հայրը ներկայ գտնուեցաւ երեկոյեան պաշտամունքին ի Ս. Յակոբ, և Նախագահեց Նախատեսակին:

✱ 9 Սեպ. Գշ. — Տօն Սրբոց Յովսէփիայ և Աննայի Ամեն. Ս. Գառնարազը Հայրը ներկայ գտնուեցաւ առաւօտեան պաշտամունքին ի Ս. Յակոբ: Ս. Գառնարազը մատուցուեցաւ Ս. Առաւելաձեռնի տաճարի Հայր Յովսէփի գերեզմանի սեղանին վրայ:

✱ 13 Սեպ. Եր. — Ամեն. Ս. Գառնարազը Հայրը ներկայ գտնուեցաւ երեկոյեան պաշտամունքին ի Ս. Յակոբ, և Նախագահեց Նախատեսակին:

✱ 14 Սեպ. Կիր. — Տօն Գիւն Գօռնի Ս. Առաւելաձեռնի. Ամեն. Ս. Գառնարազը Գառնարազը Հայրը ներկայ գտնուեցաւ առաւօտեան պաշտամունքին ի Ս. Յակոբ, և Ս. Գառնարազին ի Ս. Առաւելաձեռնի Գառնարազին էր Հոգ. Տ. Հայր Կաթողի վրդ. Աբրահամեան:

✱ 16 Սեպ. Գշ. — Գերայաբերի Տօքս. Կարլ Հերման Վօս՝ քաղաքացի Church Peace Unionի և իր տիկինը կէտօք առաջ այցելութիւն տուին Ամեն. Ս. Գառնարազը Հօր Ընդունելութեան սրահին մէջ պատուաւարութեամբ և ունեցան կէտօք մատուցող տեսակցութիւն իրենց առաջնորդական մասին:

✱ 18 Սեպ. Եշ. — Երեկոյեան Ամեն. Ս. Գառնարազը Հայրը ներկայ գտնուեցաւ Գաղղաթինի Բարձր Գովիսէրի վեհմ. Փոխանորդի պաշտօնական ընդունելութեան Բարձր Գովիսէրի ապարանքին մէջ:

✱ 20 Սեպ. Եր. — Տօն Նիկիոյ Ս. Ժողովոյն, Ամեն. Ս. Գառնարազը Հայրը ներկայ գտնուեցաւ առաւօտեան պաշտամունքին ի Ս. Յակոբ, և Նախագահեց Մանուկեան խառնիկ պաշտամունքին: Ներկայ գտնուեցաւ նախագահ երեկոյեան պաշտամունքին և Նախագահեց Նախատեսակին:

✱ 21 Սեպ. Կիր. — Տօն Մեծնիքոս Ս. Առաւելաձեռնի ի վաճառք. Ամեն. Ս. Գառնարազը Հայրը ներկայ գտնուեցաւ առաւօտեան պաշտամունքին ի Ս. Յակոբ, Յաւարտ պաշտամունքին, ժամը Յիսի պաշտօնական երթով՝ ինքնաշարժութեամբ՝ ընդհանրապէս Հոգեշնորհ Հայրերու և Միաբանութեան Ս. Առաւելաձեռնի տաճար զանգ և շրջապատում մուտք գործեց. ներկայ եղաւ Ս. Գառնարազին՝ զօր մատոյց Հոգ. Տ. Հայրիկ վրդ. Աւանան, Ջիւրի Ս. Գառնարազին Ս. Գառնարազը Հայրը վերադարձաւ Ս. Աթոռ. ընկերակցութեամբ Հոգեշնորհ Հայրերու:

✱ 27 Սեպ. Եր. — Ամեն. Ս. Գառնարազը Հայրը ներկայ գտնուեցաւ երեկոյեան պաշտամունքին և Նախագահեց վաղուան խաչվերացի Նախատեսակին ու գիշերային շնչուածի պաշտամունքին:

✱ 28 Սեպ. Կիր. — Ամեն. Ս. Գառնարազը Հայրը Նախագահեց առաւօտեան պաշտամունքին և Ս. Գառնարազը մատոյց Աւագ Սեղանին վրայ, և քաղաքը ընթանալուն շրջապատում Գաղ. Բնդի. Զ. 14 համարը — Յաւարտ Ս. Գառնարազի, հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ Ս. Աթոռայ Բարեբարաց Մէլքոնեան եղբայր Գրիգորի և Կաթողիկոսի հոգւոյ համար: — Երեկոյին կատարուեցաւ խաչվերացի հանդիսաւոր Թափօրը, Նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Գառնարազը Հօր:

— Այս առաւօտ, Ամենապատիւ Ս. Գառնարազը Հայրը ցաւով տեղեկեցաւ ինչ լաւտիւնացի Պաղեստինի, Անդր-Յորդանանի և Կիպրոսի պատրիարք Ամեն. Տ. Լուի Գարլաթիա իր մահանացուն կնքած և երկի երեկոյեան ժամը 7-ին, իր բնակարանին մէջ, շնչուեցաւ պատրիարք ծնած էր ի Թաւրիս, 1871-ին, քահանայական ձեռնադրութեան քառասուն՝ 22 տարեկան հասակին մէջ, իսկ 40 տարեկանին թեմական պաշտօնի կոչուած չուրի մէջ, Պաղեստին զբոսում և 1918-ին, և պատրիարք շնչահազուած՝ 1920-ին:

✱ 29 Սեպ. Բշ. — Խաչվերացի մեծերգոյի Ս. Գառնարազը մատուցուեցաւ Ս. Փրկիչ, պատարագին էր Հոգ. Տ. Յարութեան Արք. Մուշեղեան — Յաւարտ Ս. Գառնարազի կատարուեցան հոգեհանգստեան պաշտօն խնդրամատոյց ազգայնոց նշնչեցելոց համար:

— Առաւօտեան ժամը 10-ին, Ամեն. Ս. Գառնարազը Հայրը ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Միւռառն վրդ. Կրիկիանի, ներկայ գտնուեցաւ լաւտիւնացի հանգուցեալ պատրիարքի համար Մայր Տաճարի մէջ մատուցուած Ս. Գառնարազին և հոգեհանգստեան պաշտօնին Ս. Գառնարազը մատոյց Երուսաղէմի Յրեանիսիական Գիւղարը և Նախագահեց հոգեհանգստեան արարելութեան, Հանգուց, պատրիարքի զոհուր փափաքին համաձայն, իր մարմինը պիտի ամփոփուի պատրիարքարանի տաճարի Ս. Գոյաի Սեղանին առջև:

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՄԱԼԽԱՍԵԱՆ

1857 — 1947

Սովետ. Հայաստանին եկած լուր մը կը գուժէր մահը յայտնի մտաւորական Ստեփանոս Մալխասեանի: Մեր ժամանակակից գրականութեան արժեքաւոր ղեկներէն մին էր որպէս լեզուագէտ, բանասէր, պատմագէտ ու նաև երկարամեայ ուսուցիչ: Մնած է 1857-ին, Ախալցխա, արևմտաւոր ընտանիքէ մը: Նախապէս աւարտած է ծննդավայրի ծխական դպրոց, ապա հետևած դասառի պետական տնտեսական դպրոցին: 1875-ին կը մահէ Գեղարքան ձեմարանը, որուն անդրանիկ աստիճաններէն եղաւ: 1878-ին կը մեկնի փեթերպուրկ, հայագիտութեան հետեւելու, երեք տարի ետք, 1881-ին, կամքէ անկախ պատճառով ձգցն դպրոցը՝ զբաղելու համար ուսուցչութեամբ և գրականութեամբ: Երկար տարիներ պաշտօնավարած է Թիֆլիսի Ներսէսեան բարձրագոյն վարժարանին մէջ, ու անկէ զուրկ ալլելալ պաշտօնին վարժարանները:

Մալխասեանի գիտական գործունէութիւնը առաւելապէս կապուած է իր կրթական աշխատանքին: Կազմած է քանի մը գաղափարներ գրաբարի ուսուցման համար, և Դարբնթիք Հայ Հիմ Մանկագիտութեան, որոնք շատ մը տղաքրուկներուն արժանացած են:

Մալխասեան եղած է հայ հին մատենագրութեան դասախոս և հմուտ մասնագէտը: Մեծ աշխատանք է կատարած է նախնեաց մատենագրութեան ուսումնասիրութեան ուղղութեամբ, լոյս ընծայելով յատուկ գործեր՝ Մովսէս Խորենացիի, Սեբեոսի, Փաւստոսի և ուրիշներու մասին:

Ան հետաքրքրուած է մեր հին մատենագրութեան գիտական հրատարակութեան հարցով: Իր նախածննդութեամբ և հնագուցեալ Մանուկ Արեղեանի և ուրիշներու աշխատակցութեամբ՝ 1912 թուին Թիֆլիս, հիմը դրուեցաւ Պատմագիտ. Հայոց անտեսով մատենաշարի մը, և ի լոյս ընծայեց Մ. Խորենացիի, Աղաթանգեղոսի և Զաքար փարպեցիի գործերուն գիտական հրատարակութիւնը, ալլելալ ձեռագիրներու բաղդատութեամբ: Դայ 1914ի համաշխարհային պատերազմը պատճառ եղաւ որ այդ գեղեցիկ ձեռնարկը դադրի:

Մալխասեան մեծ ծառայութիւններ մատուցած է մեր թարգմանական գրականութեան: Ան թարգմանած է 90-ական թուականներուն, Շէյքսպիրի՝ Արքայ Լիրը և Մակպեթ թատերախաղը, նաև թարգմանած է Գ. Էպիքոսի՝ Մարդ եմ վէպը:

Հայաստանի Սովետականացումէն յետոյ՝ նուիրուեցաւ ամբողջութեամբ բանասիրութեան:

1922 թուին ձեռնարկեց իր նշանաւոր Բացատրական բառարանի պատրաստութեան, որ 1944-ին մամուլի յանձնուելով՝ վերջացաւ յաջորդ տարին, չորս պատմականի հատորներով:

Ճառարանի աշխատանքին հետ միասին լոյս տեսն նաև յաջորդաբար շարք մը արժեքաւոր գործեր: — 1939-ին Սեբեոսի Հայոց պատմութիւնը, նոր ուսումնասիրութեամբ մը, 1940-ին Մովսէս Խորենացիի աշխարհաբար թարգմանութիւնը, ընդարձակ յառաջարանով ու բաղմամբի ծանօթագրութիւններով, նաև Ամիր Տօվլաթի մասնագիտ. բժշկին Օգտակար բժշկութիւն գործը, բաղմամբի անեղծուածին տար շատ հմուտից ուսումնասիրութիւնը, որուն նպատակն էր վերջնապէս որոշել Խորենացիի աղբալ աղբալ գրաւորները: Այդ գործը հայագիտութեան արժեքաւոր գործերէն մէկն է:

Մալխասեանի գիտական գործերուն թագն ու պսակն է զուրկ գործոցն է իր բառարանաբար Բացատրական բառարանը, որ կը գերազանցէ ցարդ գտնուած նոյն տեսակի գործերը, նոյնիսկ վնեւտիկի Միկիթաններուն շերից վարդապետաց կազմած հսկայ երկհատոր բառարանը:

Նոյն ամէն մէկ բառի ծագումն է հին ու նոր հնարանութիւնը կը տուի: Բառարանը գործածելի է և աշխարհաբարի և գրաբարի, և ամէն մէկ բառի փոփոխութիւնը կուտայ հնագոյն ժամանակներէն մինչև մեր օրերը: Բառերու նշանակութիւնը՝ մէջբերուած մէկ կամ աւելի օրինակներով կը հաստատուի:

Վերջերս պատրաստեց ու տպագրութեան յանձնեց Փաւստոս Բիւզանդացիի Հայոց պատմութիւն գործին աշխարհաբար թարգմանութիւնը, ընդարձակ յառաջարանով և ծանօթութիւններով: Գաղափար տած է նաև Սիմոն Կարթուկիոսի Զմարտի ուսուցիչի թարգմանութիւնը:

Իր ձեռագիրներուն մէջ կայ ներկայիս կարեւոր գործ մը՝ Ախալցխայի շրջանի վերաբերող ու այդ տեղի գաւառաբարձութիւնը՝ զուտած 140 առանձններու և աւանդութիւններու հաւաքածան:

Մալխասեանի մահով հայ շահայթը կը կորսնցնէ գիտական մեծ բանասէր մը, լայն հմուտութիւն ունեցող պատմագէտ մը, հմուտ լեզուագէտ թարգմանիչ մը: Մէկ խոսքով՝ հայ գրականութիւնը կը կորսնցնէ գէմը մը որ իր յետին ժանգարն անգամ տուած է հայ մշակոյթին:

Հանգիստ իր յգնարեկ սոգորներուն:

1947-ի “ՄԻՈՆ,” ԿԸ ՆՈՒԻՐԵՆ

Երուսաղեմէն՝

Տիար Տիրան Ոսկերիչեան՝ Տիար Դեորգ Զազրեանին (Բարիկ)։

Նիկոսիայէն՝

Ազգ. Բուժարանի Օժանդակ Յանձնախումբ՝ Օր. Այսա Թաւենեանին (Նիկոսիա)։

ՍՏԱՑՈՒԱԾ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻԻ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԻՒՆ, *ապ. Վենետիկ ՌՄԶԲ (= 1833), Նուէր Միաբան Ռաֆայէլ Ճենազեանէ։*

THE DOCTRINAL POSITION OF THE ARMENIAN CHURCH, Bishop Tiran, New York, 1947.

ԽԱՂԲԱԿԵԱՆՔ ԿԱՄ ՊՌՈՇԵԱՆՔ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ, Գ. Հատոր, Գա. շեղին Արքեպս. Յովսէփեան, *ապ. Նիւ Եորք, 1942-3։*

ԱՆԿՈՒՄԸ, Առաքել Մ. Քէչեան, *Պուքրէշ, 1946։*

ԱԿՆ ԵՒ ԱԿՆՑԻՆ, Առաքել Մ. Քէչեան, *Պուքրէշ, 1942։*

ՈՒՂԻՆ, Մկրտիչ Անդրանիկ, *Աղեքսանդրիա, 1947։*

ՆՈՐ ԵՐԳԵՐ, օր. 1-11, Համբարձում Պերպրեան, 1931-37, *Պէյրուս։*

ԻՆԸ ՄԵՆԵՐԳ, *տետր Ա., Գ. Մ. Ալեմեան, Փարիզ, 1947։*

Նուէր՝ Պր. Պերճ Մամիկոնեանէ.

RICHARD WAGNER REVOLUTIONNAIRE, par Henry Malherbe, Paris, 1938.

GREUZE ET SON TEMPS, par Camille Maucclair, Paris, 1926.

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ

ԼԻԱԿԱՏԱՐ ՅՈՒՑԱԿ ԳԻՐՔԵՐՈՒ

ՍՐՔՈՑ ԶԱԿՈՒԹԱՆՑ ՏՊԱՐԱՆԻՆ

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology

Printed in

JERUSALEM — PALESTINE

Ս. Աթոռոյս Կիւլպէնկեան Մատենադարանը ներկայ ամիսով կը բոլորէ իր տասն եւհնգամեակը, սկսեալ իր բացումի օրէն:

Ուրախ ենք յայտնելու որ այս ժամանակաշրջանին Մատենադարանը հետզհետէ կը ցաւ արժեւորել ինքզինք ու իր տեսակով առաջնակարգ դիրք մը զբաւել, ինչպէս է ան ներկայիս բովանդակ Մերձաւոր Արեւելքի մէջ: Պարագայ մը այս՝ որ սահմանուած է յաւերժացնելու յիշատակը Լուսահոգի ու Երանեալ Դուրեան Պատրիարքի, որ ներշնչողը եղաւ Կաթողիկոսութեան, նոյնատեան եւ փառաւորելու անունը Մեծ Բարերար Վսեմ. Ֆալուստ Պէյ Կիւլպէնկեանի, որ պատկառելի նուիրատուութեամբ մը արձանացուց զայն Սիոնի նուիրական այս բարձունքին վրայ:

Երանի՛ անոր որ յիշատակ մ'ունի Սիոնի վրայ...:

Տասնեւհինգ տարուան այս ջրջանին, Մատենադարանը կարելի իր նպաստը բերաւ բոլոր անոնց որ դիմեցին իր հատորներէն օգտուելու եւ լուսաւորուելու, սորվելու եւ սորվեցնելու: Ու կը շարունակէ ան նոյնը ընել հետզհետէ աւելի ճոխացած տուեալներով եւ լաւագոյն պայմաններով ու յարմարութիւններով, որոնք ձեռք բերուած են ու կը բերուին Ս. Աթոռոյս Ազնուական Բարերարին օժանդակութեամբ եւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր ու Տնօրէն Ժողովոյ բարեհաճ կարգադրութիւններով: Վասնզի Ս. Եպիսկոպոսն Մենաստանը կ'ուզէ հաւատարմօրէն հետեւիլ իր դարաւոր աւանդութեան ու մնալ իբրեւ մէկը Հայութեան լուսատու կեդրոններէն եւ Հայ Մշակույթի արժէքներուն զանձապահը՝ միջազգային ու սրբազան այս քաղաքին մէջ:

Այս առթիւ նորին Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր արտօնութեամբ կը յայտարարենք՝

- 1) — Եթէ կան անձեր կամ Միութիւններ որ զիրքերու կամ թերթերու հաւաքածոներ ունին ու կ'ուզեն վաճառել զանոնք՝ խող հաճին գրել մեզի եւ ներկայացնել իրենց պայմանները:
- 2) — Կը խնդրենք բոլոր գրողներէն ու հրատարակիչներէն որ բարի ըլլան իրենց հեղինակութիւններէն կամ հրատարակութիւններէն գոնէ մէկական օրինակ դրկել յատկապէս Մատենադարանին, անկախաբար ՍիՈՒ ամսագրին ղրկուածներէն:
- 3) — Դրասէր յարգոյ հասարակութեան կը ծանուցանենք թէ՛ Մատենադարանը բաց է ամենուն առջեւ անխտիր, ամէն օր որոշ պահերու մէջ:

ՏԵՍՈՒՉ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ
ՏԻՐԱՅՐ ՎՐԴ. ՏԵՐՎԻՇԵԱՆ